

Η διαλεκτική και νεολογική «Οδύσ(σ)εια» του Νίκου Καζαντζάκη: Μια υφολογική και μορφολογική προσέγγιση

Νίκος Μαθιουδάκης & Αθανάσιος Καρασίμος*

Πανεπιστήμιο της Γρανάδας & Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, *Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ABSTRACT

The study deals with the dialectal and idiomatic peculiarities of Kazantzakis' literary language, which is revealed as an original productive idiolect. It also aims at identifying the linguistic elements that characterize his *Odys(s)ey*, and especially unknown and neological words that are found in his epic poem. Many words, such as *αθαλώνω* [aθa'lonɔ], *γελοχαχαρίζω* [jeloxaxa'rizo], *λοξοτηρώ* [loksoti'ro], *μαχαιροφράζω* [maçero'frazo], *πρεπίζω* [prepi'zo], *ριζοσκελώνω* [rizoske'lonɔ], *σουρίζω* [su'rizo] constitute a particular challenge as regards their position in a dialectal map of SMG. Additionally, comparatively indexed and neologisms are studied in order to identify the elements of dialectal productivity in word formation processes of derivation and compounding. Finally, derivational prefixes (such as *ξε-* [kse-], *ανα-* [ana-], *συν-* [syn-], *κατα-* [kata-] etc.) and first component of compounding words (like *ακρο-* [akro-], *βαρυ/-* [vari-], *χαρο-* [xaro-], *χιλιο-* [çilio-], *χρ[ο]υσο-* [xru/iso-], *ψυχο-* [psixo-] etc.) are examined morphologically and semantically in order to outline their particularly productive poetic behaviour in the rendering of the writer's meaning. Important information about the morphological processes of compounding and derivation can contribute to creating a poetic taxonomic model.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: διάλεκτοι, Καζαντζάκης, νεολογισμοί, παραγωγή, ποιητική γλώσσα, σύνθεση

1. Εισαγωγή

Η *Οδύσεια*¹ του Νίκου Καζαντζάκη είναι μια σύγχρονη επική δημιουργία, η οποία αποτελεί θεματικά τη συνέχεια της *Οδύσειας* του Ομήρου. Το ποίημα αποκαλύπτει την αγωνία του συγγραφέα και συμπυκνώνει τις προσπάθειές του να δημιουργήσει ένα έπος αντίστοιχο με το ομηρικό έργο. Μετά από δεκατρία χρόνια σκληρής δουλειάς, ο Καζαντζάκης, έχοντας «επανασυνθέσει» την ιδέα του επτά φορές, όπως ο ίδιος σημειώνει, δημοσίευσε το μνημειώδες έργο του, το οποίο αποτελείται από 24 ραψωδίες και έχει 33.333 στίχους.

Η καζαντζακική *Οδύσεια* είναι γραμμένη στη δημοτική με σημαντικές αποκλίσεις από την επικρατούσα τότε νεοελληνική γλώσσα, ενώ θεωρείται πως είναι το πρώτο ελληνικό βιβλίο που εκδόθηκε στο μονοτονικό σύστημα (Χατζοπούλου 2007: 81). Σύμφωνα με τον Μαθιουδάκη (2017, 2020), τρία είναι τα βασικά σημεία που παρατηρεί κάποιος κατά την εμβάθυνση στο έργο του Καζαντζάκη υπό το πρίσμα της γλωσσολογικής επιστήμης: (α) η φανατική υπεράσπιση της δημοτικής γλώσσας (παρά τις ακραίες θέσεις του συγγραφέα), (β) η έντονη παν-διαλεκτική διάθεση και, τέλος, (γ) η σχεδόν καθολική υιοθέτηση του μονοτονικού συστήματος. Και τα τρία αυτά γλωσσικά ζητήματα χρειάζονται προσδιορισμό, προκειμένου να σκιαγραφηθεί το πορτρέτο της γλωσσικής ταυτότητας και της ποιητικής

¹ Στην παρούσα μελέτη ο τίτλος του ποιήματος γράφεται ως *Οδύσεια*, με ένα σίγμα, σε αναλογία με τον αρχικό τίτλο του έπους *ΟΔΥΣΣΕΙΑ* του Καζαντζάκη που εκδόθηκε σε κεφαλαιογράμματα γραφή στην πρώτη έκδοση του 1938. Επισημαίνεται ιδιαίτερος εμφατικά ότι υιοθετείται ο τίτλος του έργου με ένα σίγμα, αφενός, ως ένδειξη σεβασμού στη βούληση του ίδιου του συγγραφέα να τιτλοφορήσει με τον συγκεκριμένο τρόπο το ποίημά του και, αφετέρου, ως διακριτό σημείο προς αποφυγή σύγχυσης με τον τίτλο του γνωστού έπους του Ομήρου, *Οδύσεια*, η οποία γράφεται πάντα με δύο σίγμα. (Πρέπει να σημειωθεί πως οι μελετητές υιοθετούν άλλοτε το ένα σίγμα και άλλοτε το διπλό σίγμα, προκειμένου να αναφερθούν στο καζαντζακικό έπος). Στη μελέτη αυτή χρησιμοποιείται μια μεταγενέστερη έκδοσή του ποιήματος (Καζαντζάκης [1967] 2011), όπως κυκλοφορούσε μέχρι σήμερα από τις Εκδόσεις Καζαντζάκη.

γραμματικής του κρητικού συγγραφέα, με κύριο προσανατολισμό τη γλώσσα και το λεξιλόγιο του έπους του.

Αναφορικά με τη γλώσσα, η βάση πάνω στην οποία οικοδομείται η *Οδύσεια* είναι η κρητική διάλεκτος, παρά την εμφάνιση στοιχείων από ολόκληρη την ελληνική επικράτεια, γεγονός όμως που δεν απορρίπτει τους ισχυρισμούς του ίδιου του συγγραφέα για την αέναη προσπάθειά του να δημιουργήσει έναν κοινό ελληνικό γλωσσικό κώδικα, μια πανελλήνια γλώσσα (Γιακουμάκη 1982, 2007α, β, 2010, Μαθιουδάκης 2020). Σύμφωνα με τη Φιλιππάκη-Warburton (1978), η προσπάθεια του συγγραφέα να πραγματοποιήσει το όραμα της πανελληνίας δημοτικής θεμελιώνεται στην κρητική διάλεκτο, τη γλώσσα των προγόνων του, που προβάλλει περίτρανα την καταγωγή του.

Αναφορικά με το λεξιλόγιο, ο Καζαντζάκης αποκαλύπτεται ως ένας συγγραφέας λεξιθήρας, ο οποίος αποστρέφεται την κοινή και χλιοειπωμένη λέξη, ενώ αναζητά συνεχώς τον ιδιωματικό τύπο ως πιο έντονα εκφραστικό. Επιπροσθέτως, οι λέξεις στην καζαντζακική *Οδύσεια* είναι μια πραγματική αποκάλυψη αθησαύριστων λέξεων που κατακλύζουν κάθε αναγνώστη ποιητικά, νοητικά, συναισθηματικά, ψυχικά, μέχρι του σημείου να δοκιμάζουν τη φαντασία και τη λογική του (Μαθιουδάκης 2020).

Σε αριθμό περισσότερες από 5.000 αθησαύριστες λέξεις –εν δυνάμει ποιητικοί νεολογισμοί– εγκιβωτίζονται στο ποιητικό έπος με κύριο στόχο τη διάσωσή τους και την απόδοσή του ως παρακαταθήκη στις μελλούμενες γενιές, καθιστώντας με τον τρόπο αυτό το έπος του έναν θησαυρό λεξιλογικού πλούτου. Ο Καζαντζάκης μας πληροφορεί σε διάφορες επιστολές του για το πώς «κούρσεψε» τις λέξεις του από το στόμα του λαού, αποδίδοντας τις ρίζες τους στην ατόφια δημοτική με έντονη λαϊκή διάθεση. Για την πράξη του αυτή, μπορούμε να τον χαρακτηρίσουμε ως «λαϊκό γλωσσολόγο» με αγάπη για τη νεοελληνική γλώσσα και την πατρίδα του. Ο Καζαντζάκης μας πληροφορεί επίσης για τη γλωσσ(ολογ)ική του θεώρηση (Καζαντζάκης 1938², αλλά και Μαθιουδάκης 2017, 2020) πως «πέντε ή έξι μονάχα αναγκάστηκ[ε] να φκιάσ[ει]», θεωρώντας πως η χρήση των μηχανισμών της γλώσσας μας για την παραγωγή και τη σύνθεση νέων λέξεων δεν αποτελεί πρωτότυπη δημιουργία. Στην ίδια διατύπωση, μας πληροφορεί πως οι λέξεις του είναι «παρμένες απ' όλα τα μέρη της Ελλάδας», προσπαθώντας να δημιουργήσει μια πανελλήνια γλώσσα με πανδιαλεκτική διάθεση. Για τις πράξεις του αυτές, μπορούμε να τον θεωρήσουμε ως έναν «λεξιδημιουργό» και έναν «γλωσσοποιό», καθώς δεν είναι (αφού ούτε ο ίδιος θεωρούσε τον εαυτό του) γλωσσοπλάστης με τη στενή σημασία του όρου.

2. Νεολογία και λογοτεχνία

Το φαινόμενο της νεολογίας συνδέεται άμεσα με τη λογοτεχνία, καθώς η γλώσσα ενός λαού δεν είναι ανεξάρτητη από τη λογοτεχνική του παραγωγή, οπότε δικαιωματικά θεωρείται και βασική γλωσσολογική πηγή άντλησης υλικού. Σύμφωνα με τον Μαθιουδάκη (2020: 270), την άποψη αυτή υποστηρίζεται στην ελληνική λεξικολογία από το έργο *Τέχνη Γραμματική* του Διονύσιου του Θρακός (βλ. Uhlig 1883), το οποίο συνέταξε βασιζόμενος στη λογοτεχνία, έως το λεξικό του Κουμανούδη (1900), που έλαβε υπόψη του κυρίως λογοτεχνικά έργα προκειμένου να αποτυπώσει και να διασώσει τους νεολογισμούς, δηλαδή τις νέες λέξεις και τους καινούριους όρους. Επομένως, η μελέτη τόσο της ποιητικής/λογοτεχνικής νεολογίας αλλά κυρίως των ποιητικών/λογοτεχνικών νεολογισμών

² Πιο αναλυτικά, βλ. την εισαγωγή του *Λεξιλογίου* που συνόδευε την πρώτη έκδοση της *Οδύσειας* (1938).

αποτελεί ένα πεδίο που χρήζει επιτακτικής διερεύνησης αλλά και οριοθέτησης των εννοιών και όρων που δημιουργούνται από το ανανεωτικό αυτό φαινόμενο της γλώσσας, ειδικότερα στο πλαίσιο της λογοτεχνικής παραγωγής.³

Στο πλαίσιο της οριοθέτησης των νέων δημιουργημάτων στη λογοτεχνία, ο Riffaterre (1973) αναζητά τις ουσιαστικές διαφορές ανάμεσα στις έννοιες των όρων *λογοτεχνικός νεολογισμός* (*néologisme littéraire*) και *νεολογισμός στη γλώσσα/στον λόγο* (*néologisme dans la langue*), αναδεικνύοντας τη θέση ότι οι δύο αυτοί τύποι νεολογισμών διαφέρουν σε βάθος. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι ο νεολογισμός στη γλώσσα τίθεται για να εκφράσει μια καινούρια αναφορά ή ένα νέο νόημα, ενώ η χρήση του εξαρτάται από έναν συσχετισμό ανάμεσα σε λέξεις και πράγματα, ουσιαστικά από παράγοντες μη καθαρά γλωσσολογικούς. Με άλλα λόγια, ο γλωσσικός νεολογισμός είναι κύριος φορέας μιας σηματοδότησης και δεν γίνεται

ι κατ' ανάγκη αντιληπτός ως μια ασυνήθιστη μορφή. Αντίθετα, ο λογοτεχνικός νεολογισμός γίνεται πάντα αντιληπτός σαν μια ανωμαλία και χρησιμοποιείται ακριβώς εξαιτίας της συγκεκριμένης ανωμαλίας που προκαλεί σε οποιοδήποτε επίπεδο της γλώσσας, ενίοτε ακόμα και ανεξάρτητα από το νόημά του. Ο λογοτεχνικός νεολογισμός προσελκύει αμέσως την προσοχή, επειδή γίνεται αντιληπτός κατ' αντίθεση προς το συγκεκριμένο περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται, ενώ η χρήση του, καθώς και το αποτέλεσμα του, εξαρτώνται από ποικίλους συσχετισμούς που τοποθετούνται εξ ολοκλήρου στη *γλώσσα* (*langage*). Ο λογοτεχνικός νεολογισμός, είτε πρόκειται για μια καινούρια λέξη ή για μια νέα σημασία, είτε πρόκειται για μετασχηματισμό μιας γραμματικής κατηγορίας ουσιαστικά αναστέλλει τον *αντιληπτικό αυτοματισμό* (*l'automatisme perceptif*), εξαναγκάζοντας τον αναγνώστη να συνειδητοποιήσει τη μορφή του μηνύματος που αποκωδικοποιεί, με τέτοιο τρόπο ώστε η συνειδητοποίηση να φανερώνει τον ιδιότυπο χαρακτήρα της λογοτεχνικής επικοινωνίας ως βασικό χαρακτηριστικό της. Η μοναδικότητα της μορφής του λογοτεχνικού νεολογισμού πραγματώνει ιδανικά μια στοιχειώδη προϋπόθεση της *λογοτεχνικότητας* (*littéarité*). Τέλος, ο Riffaterre (1973) ασχολείται με τη μελέτη αυτής της ιδιαίτερης μοναδικότητας του λογοτεχνικού νεολογισμού, αναδεικνύοντας τις πτυχές της *ποιητικότητάς* του (*poétique du néologisme*), η οποία αποτελεί το βασικό συστατικό του λογοτεχνικού διαλόγου.

Επομένως, ο λογοτεχνικός νεολογισμός είναι μια εσκεμμένη διαφορετικότητα και αυτή η πτυχή της λεκτικής δημιουργίας είναι ακριβώς αυτό που αναζητούν οι συγγραφείς. Η διαφορετικότητα χαρακτηρίζεται από μη γραμματικότητα, καθώς η λειτουργία των λογοτεχνικών νεολογισμών στοχεύει στο να «συμπυκνώνουν τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του κειμένου» (Riffaterre 1983: 74). Αυτή η συνάρτηση υποδηλώνει ότι η λέξη έχει δημιουργηθεί ειδικά για το κείμενο, αλλά από αυτή την άποψη το πρωταρχικό πλεονέκτημα των νεολογισμών είναι ότι μπορούν γενικά να χρησιμοποιηθούν για να συμπυκνώσουν τη μη γραμματικότητα σε έναν μόνο όρο. Αυτή η ασυνήθιστη συμπύκνωση προσελκύει την προσοχή του αναγνώστη, αφού οι ποιητικοί νεολογισμοί δεν αναφέρονται στην πραγματικότητα, όπως οι λέξεις στην καθημερινότητά τους, αλλά μάλλον στη δική τους δομή, καθώς και στη δομή του κειμένου από το οποίο προέρχονται.

Σύμφωνα με τον Riffaterre (1973, 1983), υπάρχουν δύο είδη νεολογικής προέλευσης:

³ Για τη νεολογία, τους νεολογισμούς αλλά και τις νεολογικές λέξεις, βλ. περισσότερα στο Μαθιουδάκης (2020: 209-276, Κεφάλαιο 3).

(α) *σιωπηρή παραγωγή* (dérivation implicite): νεολογισμοί που παραμορφώνουν ή συμπυκνώνουν όρους που βρίσκονται εκτός κειμένου, αλλά υπάρχουν στο μυαλό του αναγνώστη. (Ο όρος εκτός κειμένου μπορεί να προέρχεται, για παράδειγμα, από ένα κλισέ ή ένα περιγραφικό σύστημα οικείο στον αναγνώστη.)

(β) *ρητή παραγωγή* (dérivation explicite): νεολογισμοί που δημιουργούνται από όρους που υπάρχουν ήδη στο κείμενο. Αναφορικά με τη ρητή παραγωγή, υπάρχουν δύο διαφορετικά σενάρια δημιουργίας, δύο διαφορετικοί τρόποι λειτουργίας. Ο νεολογισμός μπορεί να προέλθει συνωνυμικά από μια ομάδα λέξεων που υπερκαθορίζει έναν συγκεκριμένο γενεσιουργό σπόρο (sème) ή μπορεί να δημιουργηθεί από την αντίθεση με έναν άλλο όρο με τον οποίο συνδέεται με μια διαλεκτική σχέση (για παράδειγμα, στον Victor Hugo: “les extorqués faisant cortège aux extorqueurs”).

Έχει ενδιαφέρον ότι η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986) παρέχει μια εκτενή περιγραφή και παρουσίαση των νεολογισμών της ελληνικής γλώσσας, στην οποία προτείνει διάφορες ομάδες και κατηγορίες, αποκλείοντας όμως τους λογοτεχνικούς νεολογισμούς από την τυπολογία της, χαρακτηρίζοντάς τους ως «γεμάτες φαντασία, αλλά εφήμερες δημιουργίες των λογοτεχνών» (1986: 105). Αναφέρεται σε κάποιες περιπτώσεις λογοτεχνικών νεολογισμών και προτείνει τη δημιουργία μιας ειδικής τυπολογίας για τους νεολογισμούς αυτούς, «αφού οι λογοτέχνες, θεωρητικά τουλάχιστον, έχουν απεριόριστες δυνατότητες για τη νεολογική δημιουργία» (1986: 106), ενώ, τέλος, υποστηρίζει ότι ακόμα και αυτή η δημιουργία πρέπει να μην ξεπερνά κάποια όρια.

Από την άλλη πλευρά, η Χριστοφίδου (1990, 2001) αναλύει κυρίως ελληνικούς νεολογισμούς και τους διαχωρίζει σε *ποιητικούς νεολογισμούς* και *γενικούς/ειδικούς*. Οι νεολογισμοί δημιουργούνται κατά τη διάρκεια της ποιητικής διαδικασίας αποτελούν νέες αποτυπώσεις που έχουν άμεση αλληλεξάρτηση με το περικείμενο. Επιπροσθέτως, ορίζει ως περικείμενους *νεολογισμούς* τους μη κωδικοποιημένους μορφολογικούς σχηματισμούς, οι οποίοι «δημιουργούνται ad hoc, σύμφωνα με τις ανάγκες και τους περιορισμούς του περικείμενου ή του επικοινωνιακού περιβάλλοντος» (2001: 25), σημειώνοντας ότι «η σχέση περικείμενων νεολογισμών και κειμένου είναι αμφίδρομη». Ακόμη θεωρεί τους ποιητικούς νεολογισμούς «ως ένα υποσύνολο των περικείμενων νεολογισμών» και τους αντιδιαστέλλει προς τους νεολογισμούς, οι οποίοι είναι σχηματισμοί που, έχουν πρόσφατα κωδικοποιηθεί στο λεξιλόγιο της ελληνικής γλώσσας είτε στον γραπτό λόγο είτε στον προφορικό λόγο.

Ορισμένοι μελετητές, ανάμεσά τους και ο Guiraud (1971), ο Guilbert (1971, 1973, 1975), ο Riffaterre (1973), η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986), ο Sablayrolles (2002, 2011), η Murcia (2005), η Peñalver-Vicea (2011) και η Katrib (2011). χρησιμοποιούν τον όρο *λογοτεχνικός νεολογισμός* (néologisme littéraire, literary neologism), προκειμένου να περιγράψουν τις νέες λεξικές μονάδες που δημιουργούνται από έναν συγγραφέα κατά τη διάρκεια της αποτύπωσης της έμπνευσής του και της παραγωγής ενός λογοτεχνικού έργου. Παρόμοια, αρκετοί μελετητές, ανάμεσά τους και ο Mukařovský (1964), η Percova (1996), η Χριστοφίδου (2001) και ο Gaylard (2011), υποστηρίζουν τη χρήση του όρου *ποιητικός νεολογισμός* (poetic neologism) με σκοπό να δηλώσουν, όπως και ο προηγούμενος όρος, κάθε νεολογισμό που εμφανίζεται στη λογοτεχνία και, κατ' επέκταση, στα λογοτεχνικά κείμενα ανεξαρτήτως είδους, δηλαδή να συσχετίσουν τις νέες λέξεις και τις νέες σημασίες με υπάρχουσες λέξεις που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς για να εκφράσουν το μήνυμά τους.

Ανάμεσα στους όρους *ποιητικός νεολογισμός* και *λογοτεχνικός νεολογισμός*, ο Μαθιουδάκης (2020) θεωρεί ότι η έννοια του ποιητικού νεολογισμού αποτυπώνει με

ακρίβεια και σαφήνεια τις επιστημονικές θεωρήσεις που ταυτίζονται με τα ενδιαφέροντά μου. Σημειώνει, επίσης, πως ο όρος *ποιητικός νεολογισμός*, παρά την άποψη ορισμένων επιστημόνων πως συγγέει την ταυτοποίηση του νεολογισμού με την έννοια της ποίησης ως είδος της λογοτεχνίας, αποτελεί μια ιδιαίτερα επιστημονική και ευφυή αποτύπωση της έννοιας των νέων λέξεων και των νέων σημασιών, καθώς και, γενικότερα, των νέων σχηματισμών ή δομών που απαντούν σε ένα λογοτεχνικό περιβάλλον και, κατ' επέκταση, σε ένα λογοτεχνικό κείμενο.

3. Η συνάντηση της διαλεκτολογίας με τη λογοτεχνία

3.1. Ποιητική διαλεκτολογία

Οι διάλεκτοι έχουν μελετηθεί και αναλυθεί σποραδικά και μάλλον μη συστηματικά, αφού οι σύγχρονες γλωσσικές θεωρίες προσανατολίζονται κυρίως στην τυπική μορφή των γλωσσών, τις κυρίαρχες ή τις επίσημες νόρμες τους. Ως αποτέλεσμα, ένας σημαντικός αριθμός λογοτεχνικών κειμένων γραμμένων σε προφορικές διαλέκτους διαφόρων γλωσσών δεν έχει εξεταστεί και αναλυθεί· έτσι παραβλέπονται ή παραμερίζονται σε διαλεκτολογικές μελέτες. Τα λογοτεχνικά κείμενα συνέβαλαν καιρίαι στην επικράτηση συγκεκριμένων γλωσσικών φαινομένων σε όλα τα επίπεδα γλωσσικής μελέτης και ανάλυσης. Ωστόσο, ορισμένα χαρακτηριστικά δεν αντικατοπτρίζουν τη φυσική αλλαγή, αλλά μάλλον τις περισσότερο ή λιγότερο αυθαίρετες αλλαγές που δημιουργούνται από τη φαντασία των συγγραφέων, τη δημιουργική γραφή και την τάση λεξιπλασίας (Χρυσόγελος 2016).

Στο πλαίσιο της διερεύνησης της σχέσης λογοτεχνίας και διαλέκτου, ο Χαραλαμπίδης (2021) υποστηρίζει πως η μελέτη των διαλεκτικών στοιχείων στη νεοελληνική λογοτεχνία παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες, σημειώνοντας πως οφείλονται κυρίως σε δύο σημεία: (α) στο ότι οι κριτικοί της λογοτεχνίας δεν μπορούν συχνά να αναγνωρίσουν τα ποικίλα διαλεκτικά στοιχεία που ενυπάρχουν σε λογοτεχνικά έργα, ενώ ενδιαφέρονται κυρίως για τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η διάλεκτος σε σχέση με το λογοτεχνικό ύφος (και όχι με τις φωνολογικές, μορφολογικές ή συντακτικές ιδιαιτερότητες της διαλέκτου) και (β) στο ότι οι διαλεκτολόγοι συνήθως δεν ασχολούνται με τα αισθητικά αποτελέσματα της χρήσης διαλεκτισμών σε λογοτεχνικά έργα. Επίσης, ο Χαραλαμπίδης (2021: 28) εκφράζει την παρακάτω άποψη:

«Οι βασικές λειτουργίες της διαλέκτου στη σημερινή λογοτεχνία είναι η συνειδητοποίηση του δυναμικού χαρακτήρα της γλώσσας, όπως φαίνεται στην οριζόντια διάστασή της (η κάθετη διάσταση είναι τα *κοινωνιόλεκτα*), η ενίσχυση της ταυτότητας του ατόμου σε τοπικό επίπεδο και η υπεράσπιση του δικαιώματος στη διαφορετικότητα. Η επίτευξη των στόχων αυτών μπορεί να γίνει με χρήση γνήσιας ή προσομοιωμένης διαλέκτου σε συνεχή κειμενική ροή. Από λογοτεχνική-αισθητική άποψη παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η ακολουθούμενη συχνότερα πρακτική χρήσης της κοινής γλώσσας με φόντο τη διάλεκτο (*background dialect*). Στην περίπτωση αυτή, η χρήση της γεωγραφικής ποικιλίας μπορεί να είναι σποραδική ή συνεχόμενη, φυσική ή τεχνητή, με τοπικό ή χωρίς τοπικό περιεχόμενο, διαλογική ή μονολογική».

Τέλος, τονίζει πως η λογοτεχνική γλώσσα ανανεώνεται με τη χρήση διαλεκτικών ή/και ιδιοματικών στοιχείων, ενώ συνάμα σημειώνει πως το πεδίο έρευνας είναι εύφορο, καθώς δεν έχει ακόμα μελετηθεί ικανοποιητικά το ελκυστικό αυτό ερευνητικό αντικείμενο.

Επιπροσθέτως, πρέπει να σημειωθεί η θέση του Schenker (1977), ο οποίος προσπάθησε να αποσαφηνίσει τη σχέση της διαλέκτου με τη λογοτεχνία, εκκινώντας από μια βασική προϋπόθεση πως πρόκειται για συμπληρωματικά μεγέθη. Θεωρεί λοιπόν πως, αφενός, η λογοτεχνία αποτελεί ένα συγκεκριμένο είδος της γλωσσικής χρήσης, το οποίο όμως δεν συνδέεται *ad hoc* με μια συγκεκριμένη γλωσσική μορφή και, αφετέρου, η διάλεκτος είναι ένα συγκεκριμένο είδος μιας γλωσσικής μορφής, το οποίο όμως δεν συνδέεται εκ των προτέρων με μια συγκεκριμένη γλωσσική χρήση, τονίζοντας συμπληρωματικά ότι η διάλεκτος εμφανίζεται πρωτίστως σε προφορική μορφή, ενώ η λογοτεχνία σε γραπτή.

Στη παρούσα μελέτη υποστηρίζουμε ότι μια πιο προσεκτική ματιά στη διαλεκτική λογοτεχνία είναι επικερδής από πολλές απόψεις τόσο για την ίδια τη λογοτεχνία, όσο και για τη διαλεκτολογία και τη γλωσσολογία γενικότερα. Πρώτον, η έρευνα σε σώμα λογοτεχνικών κειμένων γραμμένων σε προφορικές διαλέκτους είναι ζωτικής σημασίας από διαλεκτικής σκοπιάς, καθώς δείχνει ότι η διαλεκτική βιβλιογραφία μπορεί να ενισχύσει τις διαλεκτολογικές προσεγγίσεις, δεδομένου ότι προσφέρει ένα πλούσιο σώμα συγχρονικού και διαχρονικού διαλεκτικού υλικού. Δεύτερον, τα λογοτεχνικά κείμενα βοηθούν στην παροχή μιας σαφέστερης εικόνας διαλεκτικής χρήσης λεξημάτων, των ιδιοματικών φράσεων, δομών και των μορφολογικών αλλαγών ή αποκλίσεων.

Δυστυχώς, ελάχιστοι γλωσσολόγοι έχουν ερευνήσει ή/και μελετήσει την ποιητική (και λογοτεχνική) διαλεκτολογία στα ελληνικά, αφού η ποιητική/καλλιτεχνική άδεια ήταν συνήθως η δικαιολογία για να δηλώσει τη διαστρέβλωση των γεγονότων, την αλλαγή των συμβάσεων της γραμματικής ή της γλώσσας ή της διαλέκτου ή την αναδιατύπωση προϋπάρχοντος κειμένου από έναν καλλιτέχνη. Επομένως, τα δεδομένα του συγγραφέα κρίνονται –λανθασμένα– ως αναξιόπιστα για συγκεκριμένη γλωσσική ανάλυση, ενώ, σύμφωνα με υφολογικές θεωρίες, τα συγκεκριμένα δεδομένα αποτελούν αυθεντικό δείγμα γραπτού λόγου διανθισμένο με μη συνειδητές, αλλά και επιτηδευμένες γλωσσικές απόπειρες.

Σημαντική είναι η άποψη του Χαραλαμπάκη (2001), ο οποίος θεωρεί ότι μια εθνική γλώσσα ή η νόρμα διαμορφώνεται και από τη λογοτεχνία, όπου μπορούν να βρεθούν πολλοί διαλεκτικοί τύποι. Σε μια άκρως ενδιαφέρουσα έρευνα, ο Χαραλαμπάκης (2001: 170-180) παρουσιάζει τη θέση των διαλεκτικών στοιχείων στη νεοελληνική λογοτεχνία με δειγματοληπτικό τρόπο και διατυπώνει μια προβληματική που χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή κατά την άντληση διαλεκτικού υλικού από τους συγγραφείς. Ο ίδιος θέτει το θέμα της σχέσης ανάμεσα στα διαλεκτικά στοιχεία και στα διαλεκτοφανή, ενώ καταλήγει υπογραμμίζοντας τη δυσκολία στη «διάκριση των γνήσιων διαλεκτικών τύπων» στο έργο ενός συγγραφέα από τους τύπους που κατασκευάζει ο ίδιος ο λογοτέχνης, όπως για παράδειγμα οι «διαλεκτικοί νεολογισμοί ή ψευδοδιαλεκτισμοί» και τα «ιδιόλεκτα» (2001: 182). Με βάση το κριτήριο της διαλεκτικής χρήσης, ο Χαραλαμπάκης (2001: 182) προτείνει μια συμβατική ταξινόμηση των διαλεκτικών και ιδιοματικών της νεοελληνικής λογοτεχνίας, επισημαίνοντας ορισμένους λογοτέχνες σε κάθε κατηγορία:

- μη χρήση διαλεκτικών στοιχείων
- ευκαιριακή χρήση (προσεκτική επιλογή) διαλεκτικών στοιχείων από μία ή περισσότερες διαλέκτους (Σολωμός, Παλαμάς, Γρυπάρης, Μαβίλης, Σικελιανός)
- περιορισμένη χρήση διαλεκτικών στοιχείων ή προσπάθεια γλωσσικής απλούστευσης της διαλέκτου (Παπαδιαμάντης, Κονδυλάκης)

- μεγάλη χρήση διαλεκτισμών με λεξιλογικά, φωνολογικά, μορφολογικά κ.ά. στοιχεία (Θεοτόκης, Κρυστάλλης, Καζαντζάκης,⁴ Πρεβελάκης)
- κατάχρηση διαλεκτισμών (Ψυχάρης και κυρίως ο Πάλλης)
- λογοτεχνικά έργα σε αμιγή διάλεκτο (Κορνάρος).⁵

Η διάκριση αυτή θα πρέπει να συζητηθεί στο πλαίσιο της διαπίστωσης ότι οι ποιητές και οι συγγραφείς επιστρατεύουν κάθε απαραίτητο μέσο για να ανανεώσουν, να εξελίξουν και να αλλάξουν τη γλώσσα τους, καθώς η ποιητική έκφραση είναι «ένα ιδιαίτερο “είδος” γλώσσας» (Νάκας 2002, 2003α, β, 2004, Κατσούδα & Νάκας 2013). Ο ισχυρός δεσμός μεταξύ της λογοτεχνικότητας ενός κειμένου με τη γλώσσα του επιβεβαιώνεται στις τεχνικές της μεταφοράς και της παρομοίωσης, καθώς επίσης και σε συγκεκριμένα λεξικά στοιχεία, όπως διαλεκτικές λέξεις, ιδιοματισμούς, νεολογισμούς, λογοτεχνικές λέξεις και ορολογία.

3.2. Ο διαλεκτικός Καζαντζάκης: Ένας συλλέκτης διαλεκτικών στοιχείων

Στο πλαίσιο της ποιητικής διαλεκτολογίας, στην παρούσα εργασία επιλέξαμε ως πεδίο μελέτης έναν συγγραφέα με μεγάλη χρήση διαλεκτισμών και μάλιστα ένα έργο, όπως το έπος του *Οδύσεια*, στο οποίο ο Καζαντζάκης, σύμφωνα με τον Μαθιουδάκη (2020), μαζεύει λέξεις δημοτικές και διαλεκτικές, προκειμένου να τις τοποθετήσει με προσοχή μετρική, ρυθμική, ποιητική στο κατάλληλο σημείο και τον κατάλληλο στίχο, με αποτέλεσμα να τους ανανεώσει, να τους αναζωογονήσει και να τους αναγεννήσει ποιητικά. Όπως σημειώνει η Φιλιππάκη-Warburton (1978: 18), η *Οδύσεια* είναι «το πιο πλούσιο γλωσσικά έργο της νεοελληνικής λογοτεχνίας», άποψη με την οποία αδιαμφισβήτητα συμφωνεί η πλειοψηφία των μελετητών του Καζαντζάκη.

Η πρώτη και συστηματική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην καζαντζακική *Οδύσεια* έγινε από τη Γιακουμάκη (1982), η οποία παρουσιάζει έναν αναλυτικό και πολυμορφικό γλωσσικό χάρτη του επικού αυτού ποιήματος. Αναλυτικότερα, ταξινομεί τις λεξιλογικές ιδιαιτερότητες του συγγραφέα στις εξής κατηγορίες: (α) τα *ιδιόλεκτα*, τα οποία πλάστηκαν από τον ίδιο, στην προσπάθειά του να αναζητά συνεχώς καινούργιους όρους για να εκφράσει τις εντονότερες ψυχοσυναισθηματικές καταστάσεις του, (β) τα *κρητικά διαλεκτικά στοιχεία*, τα οποία κατέχουν περίοπτη θέση στο έργο, αλλά δικαιολογούνται, μιας και φανερώνουν τις σαφείς επιρροές της καταγωγής του, (γ) τα *διαλεκτικά ή ιδιοματικά στοιχεία από όλα τα διαμερίσματα της Ελλάδας*, όπως Μάνη, Νάξο, Ρόδο, Κύπρο, Ήπειρο, τα οποία αποδεικνύουν τις δυνατότητες που κατείχε να γνωρίσει σωστά, να αφομοιώνει και να αναπλάθει στοιχεία άγνωστα και (δ) τις *λεξιλογικές επιδράσεις* και τις *κειμενικές παραθέσεις* από άλλα κείμενα της λογοτεχνίας, κυρίως της κρητικής, οι οποίες αποκαλύπτουν πόσο ικανός και μελετημένος ήταν ως συγγραφέας.

Η Γιακουμάκη (1982, 1998, 2007α, β) υποστηρίζει ότι η βάση στην οποία οικοδομείται η γλώσσα της *Οδύσειας* είναι η κρητική διάλεκτος, παρά την εμφάνιση στοιχείων από ολόκληρη την ελληνική επικράτεια, γεγονός όμως που δεν απορρίπτει τους ισχυρισμούς του ίδιου του συγγραφέα για την αέναη προσπάθειά του να δημιουργήσει έναν κοινό ελληνικό

⁴ Περισσότερες πληροφορίες για τη γραμματική της ποίησης (ποιητική γραμματική), και ειδικότερα για το ιδιότυπο ύφος και το ιδιοσυγκρασιακό λεξιλόγιο του Καζαντζάκη, βλ. στο Μαθιουδάκης (2020) και Μαθιουδάκης & Παπαδοπούλου (2012). Επίσης το ύφος του Καζαντζάκη μελέτησαν με αμιγώς γλωσσολογικά μοντέλα ο Mathioudakis (2014, 2020) και οι Μαθιουδάκης & Καμπάκη Βουγιουκλή (2011).

⁵ Για περισσότερη βιβλιογραφία, βλ. Χαραλαμπίκης (2001: 183, σημ. 79).

γλωσσικό κώδικα. Τέλος, περιγράφει τη συνθετική δεινότητα του Καζαντζάκη να παράγει, αφενός τα ιδιόλεκτα, κυρίως από στοιχεία της ΚΝΕ, αφετέρου τις σύνθετες λέξεις, οι οποίες παρουσιάζουν απίστευτη ποικιλία ως προς τη λεξιλογική δημιουργικότητα του συγγραφέα που χρησιμοποιεί στη σύνθεσή τους το ένα από τα δύο στοιχεία, δανεισμένο από διαλέκτους κυρίως του κρητικού ιδιώματος, πλουτίζοντας το γλωσσικό του υλικό με ασαφής προέλευσης λεξικούς τύπους, οι οποίοι χαρακτηρίζονται κατά βάση ως «κρητικά υβρίδια» και «κρητικοφανείς λέξεις» (1982: 159).

Υπερθεματίζοντας στην παραπάνω άποψη αναφορικά με τις κρητικές επιρροές/επιδράσεις στο καζαντζακικό έπος, ο Δετοράκης (2002) υποστηρίζει πως ο Καζαντζάκης αναζητούσε συνεχώς κρητικό διαλεκτικό υλικό μαζί με άλλες κρητικές πολιτιστικές και πολιτισμικές πληροφορίες. Θεωρεί πως το λεξιλόγιο της *Οδύσειας* περιλαμβάνει ένα τεράστιο σύνολο κρητικών διαλεκτικών και ιδιωματικών λέξεων, οι οποίες δεν είναι γνωστές ακόμη και στους πιο εξοικειωμένους χρήστες της κρητικής διαλέκτου, αφού είναι λέξεις έχουν συνήθως μια πολύ συγκεκριμένη, ιδιαίτερη και πολυεπίπεδη σημασία και αποτελούν ένα πλούσιο αθησαύριστο γλωσσικό υλικό. Επιπλέον, τονίζει ότι το κρητικό διαλεκτικό υπόστρωμα της γλώσσας της *Οδύσειας* βασίζεται σε λέξεις που πηγάζουν από την καθημερινή ζωή και από τις παραδόσεις και τα έθιμα της Κρήτης, ενώ σημειώνει πως ο Καζαντζάκης χρησιμοποιεί λέξεις από κρητικά δημοτικά τραγούδια, μαντινάδες και παροιμίες.

Στη συνέχεια, σε μια πιο πρόσφατη συστηματική προσέγγιση του καζαντζακικού έπους, ο Μαθιουδάκης (2020) θεωρεί ότι ο ποιητής της *Οδύσειας* θέλησε να δημιουργήσει μια πανελλήνια γλώσσα, αναμειγνύοντας την κρητική-μητέρα διάλεκτο με τις υπόλοιπες ελληνικές διαλέκτους που γνώρισε στα ταξίδια του. Γι' αυτόν τον λόγο, θησαύρισε λέξεις, εκφράσεις, παραδόσεις, ιδέες (Bien 1972, Δετοράκης 2002) από όλα τα ταξίδια του, κυρίως στον ελλαδικό χώρο, από την Κρήτη ως τον Μοριά, από τη Θράκη ως την Κύπρο, από το Ιόνιο ως το Αιγαίο πέλαγος, διασταυρώνοντας την έμπνευσή του με τη δημιουργική του ορμή. Τέλος, ακολουθώντας τη σκέψη των μελετητών του κρητικού συγγραφέα, υποστηρίζει ότι κατάφερε να αναδείξει με εξαιρετικό τρόπο τόσο τον ιδιοσυγκρασιακό του χαρακτήρα που αποτυπώνεται αδιαμφισβήτητα στο λεξιλόγιο και στα χαρακτηριστικά της *Οδύσειας* όσο και την προσωπική συγγραφική του σφραγίδα, το ατομικό του υφολογικό αποτύπωμα. Ο Καζαντζάκης θέλησε να δημιουργήσει μια γλώσσα πανελλήνια η οποία να είναι κατανοητή από όλους τους Έλληνες αλλά ταυτόχρονα να αναδείξει τους δημιουργικούς μηχανισμούς που ενυπάρχουν στην ελληνική γλώσσα.

4. Μεθοδολογία της έρευνας

4.1. Υποθέσεις και ερευνητικά ερωτήματα

Στόχος της παρούσας διαθεματικής έρευνας είναι η υφο-μορφολογική περιγραφή και ανάλυση των νεολογικών συνθέτων που εντοπίζονται σε μεγάλη έκταση στο έπος της *Οδύσειας* του Καζαντζάκη. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο η εργασία υποστηρίζει ότι στο έργο του Καζαντζάκη διακρίνεται:

- α) ένας κυρίαρχος σχηματισμός δημιουργίας λέξεων (πρωτίστως στη σύνθεση),
- β) εξισορρόπηση του σχηματισμού λέξεων ανάμεσα στα βασικά μέρη του λόγου, και
- γ) συγκεκριμένα μοτίβα και περιορισμοί σχηματισμού λέξεων.

Σε σχέση με τα στοιχεία αυτά τίθενται τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

(1) Σε ποιο βαθμό διαφέρει η παραγωγικότητα της διαδικασίας της σύνθεσης και της παραγωγής από την αντίστοιχη κεντρική τάση της ΚΝΕ;

(2) Πόσο πιο συχνά προσδοκείται αυξημένη χρήση σύνθετων λέξεων σε σχέση με την παραγωγή στην *Οδύσεια* και κατ' επέκταση γενικότερα στα λογοτεχνικά κείμενα;

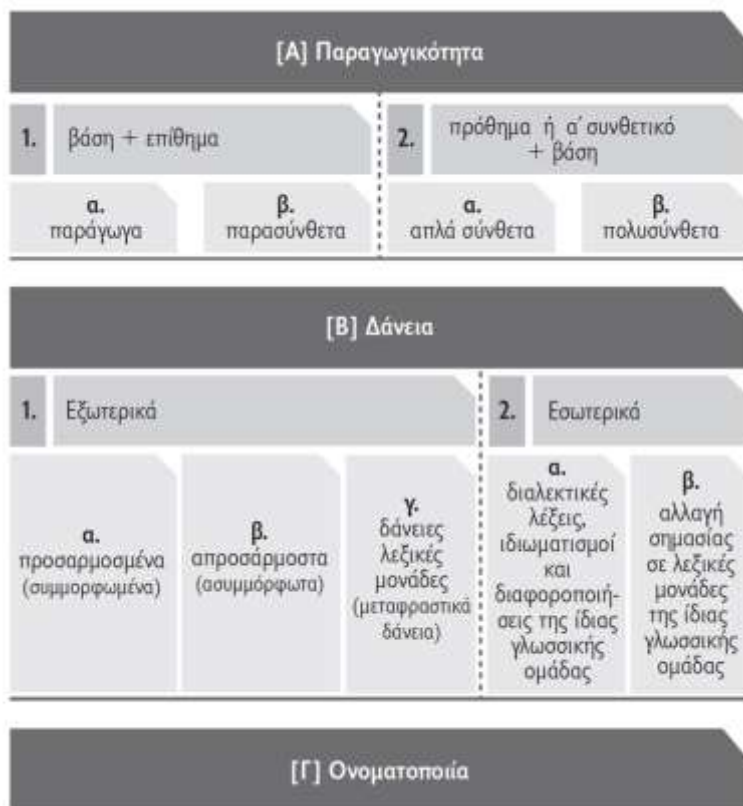
(3) Με ποια κριτήρια κατατάσσονται οι νεολογισμοί και οι αθησαύριστες λέξεις στη λογοτεχνία;

4.2. Τυπολογία των κριτηρίων νεολογίας

Τα βασικά κριτήρια για τη δημιουργία της συγκεκριμένης τυπολογίας είναι κυρίως δύο και εφάπτονται απόλυτα σε ερευνητικά ενδιαφέροντα περί νεολογισμών, ενώ, ταυτόχρονα, περιγράφουν τις θεωρητικές σκέψεις (βλ. Σχήμα 1) σχετικά με τις διαδικασίες κατηγοριοποίησης νεολογικών λέξεων. Πρώτο κριτήριο αποτελεί η διάκριση των ποιητικών νεολογικών λέξεων σε κατηγορίες σύμφωνα με τους διάφορους τρόπους δημιουργίας λέξεων, ανατρέχοντας στις διεργασίες που ενεργοποιεί η γλώσσα για τη δημιουργία νέων λεξικών σχηματισμών, ενώ ο συγκεκριμένος προσδιορισμός των κατηγοριών σε τρεις ομάδες, όπως η παραγωγικότητα, ο δανεισμός και η ονοματοποιία, συνάδουν με τις βασικές λεξικογενετικές στρατηγικές.

Δεύτερο κριτήριο αποτελεί η γενικότερη θεώρηση σχετικά με τους τρόπους αντιμετώπισης και αντίληψης των λέξεων ή λεξικών μονάδων. Σύμφωνα με τον Guiraud (1967), ο οποίος υπενθυμίζει ότι η γλώσσα δεν αποτελείται από λέξεις, αλλά από κατηγορίες λέξεων, που η καθεμιά τους συντίθεται από ομάδα λέξεων με κοινά χαρακτηριστικά, η κατάταξη των περιπτώσεων (ή τύπων) των ποιητικών αθησαύριστων λέξεων της *Οδύσειας* του Νίκου Καζαντζάκη έγινε με βάση τα μορφολογικά και λεξικογενετικά κριτήρια. Αυτό είχε ως στόχο μια όσο το δυνατόν πιο εύχρηστη και συνάμα επιστημονική τυπολογία των ποιητικών νεολογικών λέξεων ή των πιθανών ποιητικών νεολογισμών, η οποία να εφαρμόζεται απόλυτα στο συγκεκριμένο ποίημα, έχοντας όμως τη δυνατότητα και την ευελιξία να καλύπτει και άλλα λογοτεχνικά δημιουργήματα.

Σχηματικά, η τυπολογία των νεολογισμών – η οποία ταξινομείται σε τρεις κατηγορίες Παραγωγικότητα, Δάνεια και Ονοματοποιία – διαμορφώνεται όπως φαίνεται στο παρακάτω σχήμα (βλ. Μαθιουδάκης 2020: 274):

Σχήμα 1. Τυπολογία για τις ποιητικές νεολογικές αθησαύριστες λέξεις στην *Οδύσεια*

4.3. Δημιουργώντας το Σώμα Αθησαύριστων Λέξεων

4.3.1. Μακροδομή και Μικροδομή

Το Σώμα Αθησαύριστων Λέξεων (ΣΑΛ) της *Οδύσειας* του Νίκου Καζαντζάκη είναι ένα από τα βασικά εργαλεία ερευνητικής προσέγγισης του ποιητικού έπους. Η μακροδομή του περιλαμβάνει 5.415 λήμματα,⁶ τα οποία είναι ταξινομημένα κατά απόλυτη αλφαβητική σειρά. Ο συνολικός αριθμός των λημμάτων αποτελείται από τέσσερις βασικές κατηγορίες: ρήματα, ουσιαστικά, επίθετα και επιρρήματα. Η μικροδομή ή δομή κάθε λήμματος του ΣΑΛ (βλ. Σχήμα 2) περιλαμβάνει τις λεξικογραφικές πληροφορίες, οι οποίες διακρίνονται σε έξι κύρια μέρη: λήμμα, τύπος της λέξης, μέρος του λόγου, ραψωδία, στίχος και συγκείμενο.

Σχήμα 2. Συμβατική απεικόνιση της μικροδομής του ΣΑΛ

⁶ Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιείται το ΣΑΛ, όπως παρουσιάζεται στο Μαθιουδάκης (2020). Στην αναθεωρημένη του μορφή το ΣΑΛ είναι μικρότερο σε αριθμό λημμάτων, καθώς αφενός έγινε λεξικογραφικός έλεγχος και σε άλλα τρία νεοελληνικά λεξικά και αφετέρου θεράπευτηκαν ή αφαιρέθηκαν λήμματα, ενώ διορθώθηκαν τυχόν σφάλματα και αβλεψίες.

Η επιλογή των λημμάτων για τη δημιουργία της τελικής και οριστικής μορφής του ΣΑΛ της *Οδύσειας* του Νίκου Καζαντζάκη έγινε σε πέντε διαδοχικές φάσεις: (α) ανάγνωση του κειμένου και συλλογή των τύπων λέξεων, (β) καταγραφή του καταλόγου των τύπων λέξεων, (γ) λεξικογραφικός έλεγχος του καταλόγου των τύπων λέξεων, (δ) καθορισμός ημιτελικού καταλόγου των λημμάτων και (ε) επιλογή οριστικού καταλόγου των λημμάτων. Οι φάσεις αυτές περιγράφονται στη συνέχεια αναλυτικότερα.

4.3.2. Πρώτη φάση: Ανάγνωση & συλλογή

Η πρώτη φάση περιλάμβανε την ανάγνωση της *Οδύσειας* του Νίκου Καζαντζάκη, κατά τη διάρκεια της οποίας γινόταν η καταγραφή κάθε λέξης, η οποία με την πρώτη ματιά φαινόταν άγνωστη στη μορφή και τη σημασία ή παρέκκλινε κάπως από την ΚΝΕ ή δημιουργούσε δυσκολία στην ερμηνεία της κατά την επεξεργασία-κατανόηση του νοήματος κάποιου αποσπάσματος του επικού ποιήματος.

4.3.3. Δεύτερη φάση: Καταγραφή

Ακολούθησε η καταγραφή όλων των τύπων λέξεων που είχαν συλλεχθεί κατά την ανάγνωση με την εξής οργανωτική δομή: τύπος λέξης-ραψωδία-στίχο και, όπου κρίθηκε αναγκαίο, συγκεκριμένο. Κάθε τύπος λέξης σημειωνόταν μία μόνο φορά ανά ραψωδία, με αποτέλεσμα να είναι δυνατόν να υπάρχουν ίδιοι τύποι λέξεων σε διαφορετικές ραψωδίες, αλλά όχι στην ίδια. (Σημειωτέον πως το μέγεθος του αρχικού καταλόγου τύπων λέξεων ήταν 13.556.)

4.3.4. Τρίτη φάση: Λεξικογραφικός έλεγχος

Έγινε έλεγχος του καταλόγου των τύπων λέξεων, λέξη προς λέξη, σε τέσσερα βασικά νεοελληνικά λεξικά: στο “ΠΡΩΪΑΣ” *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσης* (1933), στο *Μέγα λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης* (ΜΛΕΓ) του Δ. Δημητράκου (1964), στο *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής* (ΛΚΝ) από το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη (1998-2002) και στο *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (ΛΝΕΓ) του Γ. Μπαμπινιώτη (2005). Η επιλογή των λεξικών έγινε με διάθεση να καλυφθεί συγχρονικά και διαχρονικά ο λεξικογραφικός έλεγχος, οπότε επιλέχθηκαν δύο λεξικά σύγχρονα του συγγραφέα, στα οποία θα μπορούσε να έχει ο ίδιος πρόσβαση και δύο λεξικά της σύγχρονης περιόδου.⁷

4.3.5. Τέταρτη φάση: Καθορισμός

Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε επεξεργασία της ημιτελικής μορφής του καταλόγου των λημμάτων, ακολουθώντας αφενός τους βασικούς κανόνες και αφετέρου τις συμβάσεις αποβολής ορισμένων τύπων λέξεων, οι οποίοι δεν είναι πιθανοί ποιητικοί νεολογισμοί, παρά το γεγονός ότι δεν έχουν κωδικοποιηθεί σε κάποιο από τα βασικά λεξικά και, τέλος, έγινε επιλογή των παραδειγμάτων με τις βασικές πληροφορίες του κάθε λήμματος. Στο σημείο

⁷ Σημειωτέον πως μετά τον λεξικογραφικό έλεγχο στο ΛΚΝ ο κατάλογος είχε 11.233 τύπους λέξεων, μετά το ΠΡΩΪΑΣ 8.624, μετά το ΜΛΕΓ 8.040 και τέλος μετά το ΛΝΕΓ 7.915 τύπους λέξεων, ενώ λίγο πριν από τον οριστικό καθορισμό του λημματολογίου αφαιρέθηκαν και 2.500 διπλότυπες λέξεις. Το ΣΑΛ είναι ήδη σε φάση ελέγχου σε σύγκριση με άλλα λεξικά, όπως το *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* της Ακαδημίας Αθηνών (2014, 2022), αλλά και με το Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων (ΙΑΝΕ).

αυτό, πρέπει να σημειωθεί πως το ΣΑΛ περιλαμβάνει μονάχα μορφολογικούς πιθανούς ποιητικούς νεολογισμούς, οι οποίοι είναι αθησαύριστοι στα βασικά νεοελληνικά λεξικά.

4.3.6. Πέμπτη φάση: Οριστική επιλογή

Τέλος, πραγματοποιήθηκε οριστική επιλογή του καταλόγου των λημμάτων και ολοκλήρωση των πληροφοριών της μικροδομής του ΣΑΛ της *Οδύσειας* του Νίκου Καζαντζάκη (βλ. για περισσότερες πληροφορίες, Μαθιουδάκης 2020: 657-823, Παράρτημα II). Κάθε λήμμα εγγράφεται μόνο μια φορά στον κατάλογο ως το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα στο έπος.

5. Ανάλυση δεδομένων και συζήτηση

Η παρουσίαση και ανάλυση των δεδομένων της συγκεκριμένης μας έρευνας, καθώς και η σχετική συζήτηση επί των αποτελεσμάτων, αποτελεί συνέχεια προηγούμενης έρευνάς μας (Mathioudakis & Karasimos 2014), στην οποία είχαμε ασχοληθεί με την παρουσίαση και ανάλυση δεδομένων και τα αποτελέσματα που αναδείχθηκαν μόνο μέσα από τη μελέτη του ΣΑΛ. Στην παρούσα εργασία γίνεται σύγκριση των λεξικών μονάδων (tokens) και των λεξικών τύπων (word types) με τα λήμματα του ΣΑΛ, αναφορικά με τα παραγωγικά προθήματα και τις σύνθετες λέξεις που υπάρχουν στο καζαντζακικό έπος. Η μορφολογική ανάλυση βασίστηκε κυρίως στο διευρυμένο μοντέλο ανάλυσης σύνθεσης από τη Ράλλι (2005, 2011, Ralli 2013).

5.1. Παρουσίαση δεδομένων

5.1.1. Παραγωγικά προθήματα

Για την παρούσα μελέτη έγινε ανάλυση των παραγωγικών προθημάτων *ανα-*, *αντι-*, *απο-*, *κατα-*, *μετα-*, *παρα-*, *ξε-*, *περι-*, *προ-*, *προσ-*, *συ(ν)-*, τα οποία εμφανίζονται στο ΣΑΛ (Μαθιουδάκης 2020) και προσκολλώνται σε θέματα, λέξεις και σύνθετες δομές (σύνθετες ή/και παράγωγες λέξεις, βλ. Mathioudakis & Karasimos 2014). Τα στοιχεία αυτά ανήκουν στην ομάδα των αρχαιοελληνικών προθέσεων⁸ που λόγω γραμματικοποίησης εντάχθηκαν στη συγκεκριμένη γραμματική κατηγορία (Melissaroglou & Ralli 2008, Καρασίμος 2011). Με ένα ποσοστό περίπου 20% επί του συνόλου των λημμάτων του ΣΑΛ, τα συγκεκριμένα παραγωγικά προθήματα συσχετίζονται συγκριτικά με το σύνολο των λεξικών τύπων και μονάδων του έπους, όπως φαίνεται στα αντίστοιχα ραβδογραφήματα τα ποσοστά σε αριθμούς (βλ. Σχήμα 3) και επί τοις εκατό (βλ. Σχήμα 4) από τα λήμματα του ΣΑΛ, μαζί με τους λεξικούς τύπους και τις λεξικές μονάδες της *Οδύσειας*.

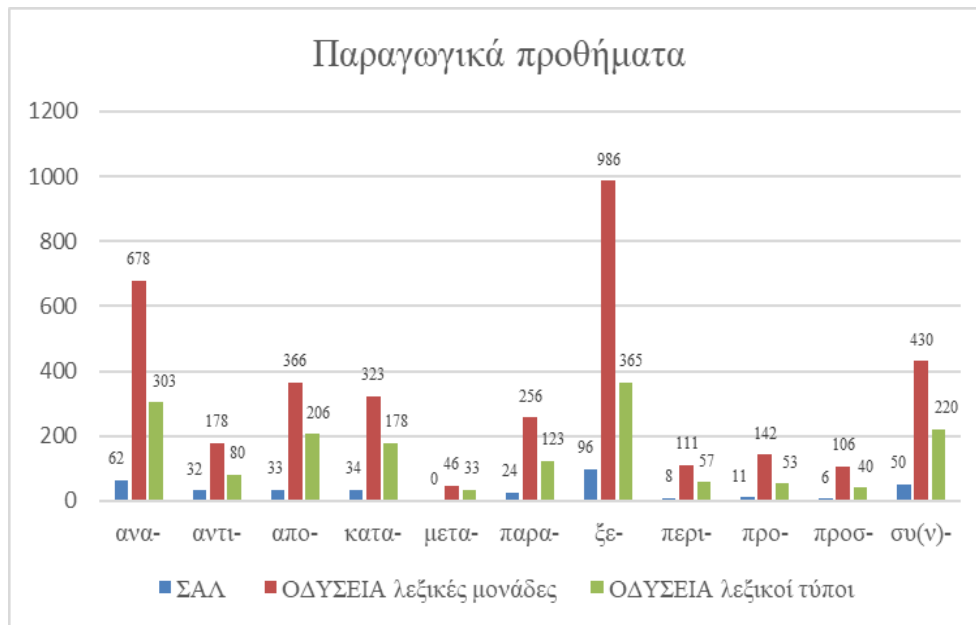
Κατά τη διαδικασία της συνεξέτασης των δεδομένων, είναι εντυπωσιακή η αναλογία 1 προς 10 ανάμεσα στα λήμματα του ΣΑΛ και των λεξικών μονάδων της *Οδύσειας*. Με συστηματική συνέπεια τα πιο συχνά παραγωγικά προθήματα παραμένουν το *ξε-*, *ανα-*, *συ(ν)*, με την τριάδα *παρα-*, *κατα-/καθ-*, *απο-/αφ-* να ακολουθούν ως η δεύτερη ομάδα παραγωγικότητας. Επιπροσθέτως, δεν προκαλεί εντύπωση η μικρή συμμετοχή του *μετα/μεθ-* στην παραγωγή,⁹ αφού η απουσία του από το ΣΑΛ προϋπέθετε για τη μικρή του συμμετοχή στη διαδικασία της παραγωγής. Προφανώς, επηρεασμένος ο συγγραφέας από τη μικρή του

⁸ Με μοναδική εξαίρεση το πρόθημα *ξε-* < (κληρονομημένο) μεσαιωνική ελληνική *έξε-* < *έξ-* (αρχαία πρόθεση *εκ* και *εξ*), από την εσωτερική αύξηση στον αόριστο της ρηματικής βάσης/ρίζας.

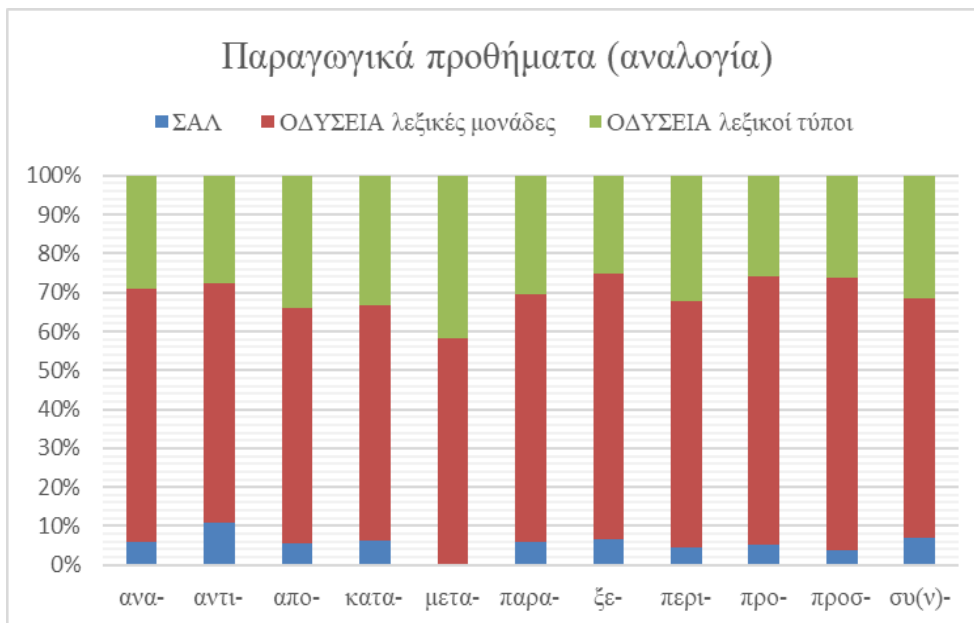
⁹ Για την παραγωγικότητά του *μετα-*, βλ. Efthymiou, Fragaki & Markos (2012), Κουτσούκος & Ράλλι (2022).

συμμετοχή παραγωγικότητας στο κρητικό λεξιλόγιο πιθανότατα να το απέφυγε σκόπιμα. Ο Μπαμπινιώτης (1998) υπογραμμίζει τη χαμηλή συνδετικότητα του συγκεκριμένου προθήματος, το οποίο δημιουργούσε σύνθετες λέξεις με πολύ περιορισμένες (μόλις δύο), σημασιολογικές προσθήκες στα θέματα, τις ρίζες και τις λέξεις που προσκολλάται. Επιπλέον, ο Χαιρετάκης (2020: 243) σημειώνει ότι το πρόθημα συνδυάζεται κυρίως με ρηματικές βάσεις, ενώ σε περιπτώσεις συνεμφάνισής του με άλλο πρόθημα, τοποθετείται αποκλειστικά στην περιφέρεια του παράγωγου σχηματισμού (π.χ. *μετα- ξε- σέρνω*), ενώ γενικότερα παραμένει εξαιρετικά περιορισμένο στην κρητική διάλεκτο σε σύγκριση με την ΚΝΕ.¹⁰ Εξάλλου, μεγάλη είναι η παρουσία των προθηματοποιημένων κρητικών διαλεκτικών λέξεων, όπως *ξεμανταλώνω*, *αναντρανίζω*, *συβάζω/συντηρώ*, *παρακατασέω*, *καταγαληνιώ*, *αποκαμαρώνω* κ.ά. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως, συγκριτικά με τη μελέτη της παραγωγής που πραγματοποίησε ο Χαιρετάκης (2020), είναι εντυπωσιακά παρόμοια η αναλογία της συμμετοχής των προθημάτων μεταξύ της κρητικής διαλέκτου και του ΣΑΛ, επομένως και των λεξικών μονάδων της *Οδύσειας*.

Σχήμα 3. Ραβδογράφημα με συγκριτικά ποσοστά σε αριθμούς με τα παραγωγικά προθήματα

¹⁰ Η ΚΝΕ εμφανίζει αρκετά εκτενή χρήση στα παράγωγα με το *μετα-* για την απόδοση μεταφραστικών δανείων κυρίως από τα αγγλικά και τα γαλλικά.

Σχήμα 4. Ραβδογράφημα με συγκριτικά ποσοστά επί τοις εκατό με τα παραγωγικά προθήματα

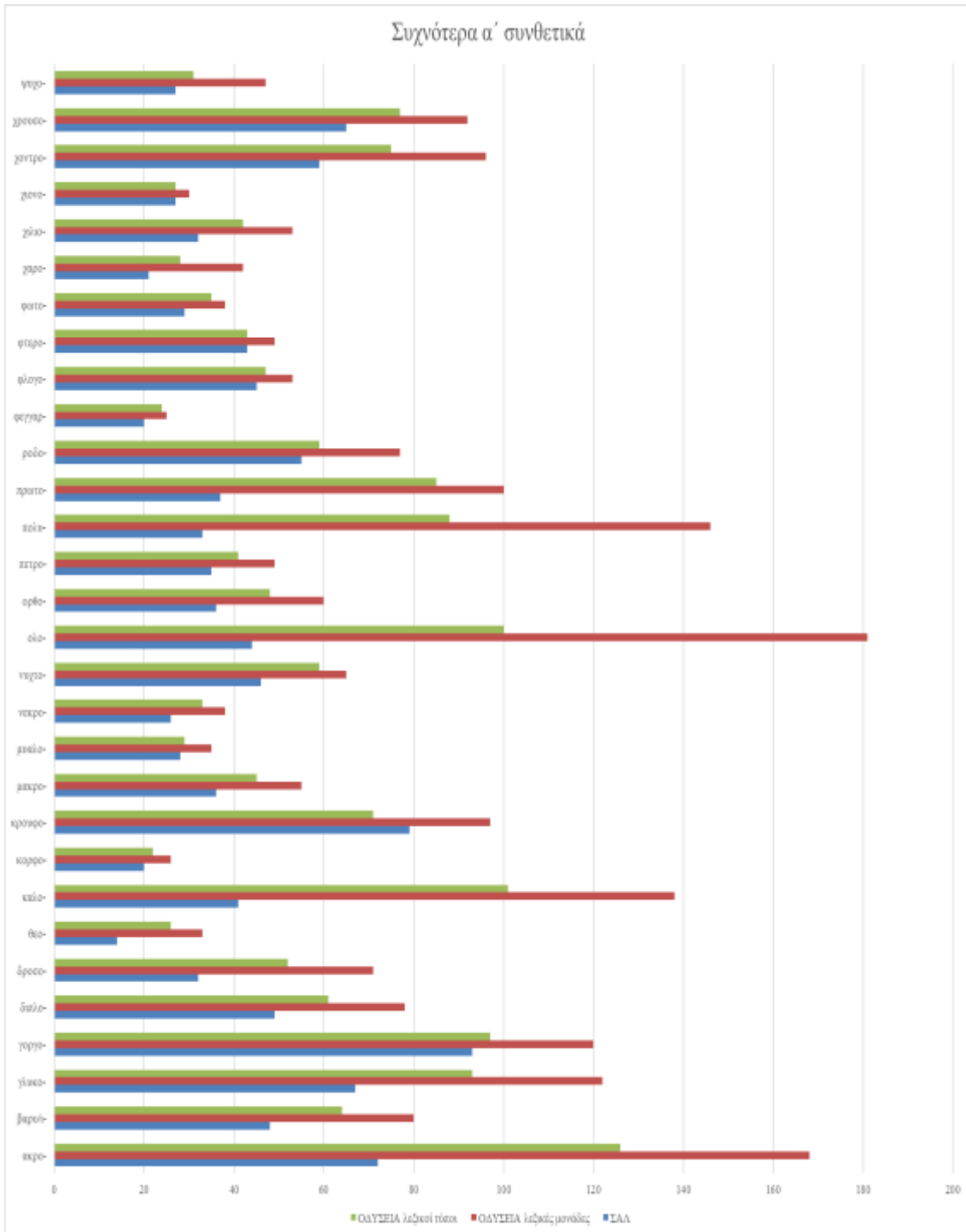
5.1.2. Σύνθετες λέξεις

Για την παρούσα μελέτη έγινε ανάλυση των α' συνθετικών των λέξεων, όπως ακροθιγώς παρατήρησαν οι Mathioudakis & Karasimos (2014) στα λήμματα του ΣΑΛ. Με ένα ποσοστό περίπου 78% επί του συνόλου των λημμάτων του ΣΑΛ, οι σύνθετες λέξεις παρουσιάζονται δυναμικά παραγωγικές στις νεολογικές λεξιγεννητικές διαδικασίες στη λογοτεχνία. Παρομοίως, και η Καραντζή (2014) υποστηρίζει πως η παρουσία της σύνθεσης στις νεοελληνικούς διαλέκτους είναι εξαιρετικά υψηλή, και ειδικότερα στη λογοτεχνία¹¹ έχει εξαιρετικά υψηλή εμφάνιση. Γεγονός που ενισχύει τα ερευνητικά μας δεδομένα πως οι νεολογικές αθησαύριστες λέξεις του ΣΑΛ είναι κατά βάση σύνθετες και μάλιστα με συγκεκριμένη στρατηγική δημιουργίας.

Πιο συγκεκριμένα, είναι πολύ ενδιαφέρον η διαλογή κάποιων συστηματικά και στατιστικά σημαντικών θεμάτων ως α' συνθετικά συνθέτων στο καζαντζακικό έπος: τα περισσότερα από τα εν λόγω συστατικά ανήκουν σε ένα μεγάλο σημασιολογικό πεδίο της φύσης, όπως *νυχτ(ο)-*, *φεγγαρ(ο)-*, *φωτ(ο)-*, *δροσ(ο)-*, *χιον(ο)-*, *νεκρ(ο)-*, *χαρ(ο)-*, *βαρ[v:i]-*, *χοντρ(ο)-*, *γοργ(ο)-*, ενώ την υψηλότερη εμφάνιση έχουν τα συστατικά *ακρ(ο)-*, *ολ(ο)-*, *πολ(v)-*, *καλ(ο)-*, *γλυκ(ο)-*, *γοργ(ο)-*, όπως συγκεντρωτικά παρουσιάζονται στο αντίστοιχο ραβδογράφημα τα ποσοστά σε αριθμούς (βλ. Σχήμα 5) από τα λήμματα του ΣΑΛ, μαζί με τους λεξικούς τύπους και τις λεξικές μονάδες της *Οδύσειας*.

¹¹ Στην ελληνική βιβλιογραφία έχουν γίνει αρκετές μελέτες για τα σύνθετα σε νεοέλληνες συγγραφείς, όπως ο Παλαμάς (Κεχαγιόγλου 1973, Κωσταγιάννη 2006, Κρόκου 2011, Καραντζή 2016), ο Καζαντζάκης (Mathioudakis & Karasimos 2014, Μαθιουδάκης & Καρασίμος 2015, Πούλιος 2021) και ο Σολωμός (Μαθιουδάκης 2023), ενώ ακροθιγώς μπορεί να συζητείται και από άλλους μελετητές το θέμα περί σύνθεσης στη λογοτεχνία και σε άλλους.

Σχήμα 5. Ραβδογράφημα με συγκριτικά ποσοστά σε αριθμούς με τα συχνότερα α' συνθετικά

Επιπλέον, ορισμένα α' συνθετικά είναι υποψήφια προθηματοειδή, όπως τα ακρο-, γοργο-, κρουφο-, ολο-, (βλ. Alexiadou 2020, Δημελά 2010, Ευθυμίου 2019, Mathioudakis & Karasimos 2014, Ralli 2020) και αποτελούν κοινό τόπο μεταξύ των ελληνικών διαλέκτων

ως εκ τούτου, ο συγγραφέας επέλεξε τα περισσότερα συχνά α' συνθετικά για να δημιουργήσει νέα σύνθετα, όπου παρουσιάζεται επίταση και σημασιολογική αδιαφάνεια του α' συστατικού της λέξης. Για παράδειγμα, το *ολο-* προσαρτάται συνήθως σε βάσεις που δηλώνουν θετική ιδιότητα και παράγει επίθετα με τη σημασία της ολότητας, του εξ ολοκλήρου, όπως λ.χ. *ολόκαρπο*, *ολολάδωτος*, *ολοπάτουχα*, *ολοφτέρουγη*, ενώ το *ακρο-* (παρ' όλη τη λόγια καταγωγή του) δημιουργεί ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα και επιρρήματα με τη σημασία της άκρης, του άκρου ή της κορυφής, του πολύ λίγο, του (επιτατικά) πάρα πολύ, υπερβολικά, ή του πολύ δύσκολα αυτών που σημαίνει το β' συνθετικό, όπως λ.χ. *ακρόπλωρο*, *ακρογιαλοχαράκια*, *ακραγής*, *ακραχείλι*, *ακρολούθε*, *ακροχελιδονίσει*, *ακροσταλάζει*. Η μορφολογική ευελιξία των μορφημάτων ως α' συστατικά έχει άμεση σχέση με τη γενικότερα παραγωγικότητά του. Όσο μεγαλύτερη είναι η ευελιξία ενός μορφήματος, τόσο μεγαλύτερες/περισσότερες πιθανότητες έχει να γίνει όχι μόνο παραγωγικό μόρφημα στη διαδικασία δημιουργίας νεολογισμών, αλλά και ανταγωνιστικό άλλων μορφημάτων με παρόμοια μορφολογικά και σημασιολογικά χαρακτηριστικά (βλ. Καρασίμος 2011, Ράλλη 2011, Ralli 2020, Ευθυμίου 2019). Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του *ολο-*, το οποίο μπαίνει σε μια σχέση ανταγωνισμού με τα *πολυ-*, *κουτσο-*, *ακρο-*, *καλο-*. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε πως ο Καζαντζάκης, παραβιάζοντας τον περιορισμό του αποκλεισμού, δημιουργεί ποιητικές νεολογικές λέξεις (εν δυνάμει ποιητικούς νεολογισμούς) με διαφορετικά α' συνθετικά (*ακρομίλητος* αντί *λιγομίλητος*, *γοργονούς* αντί *ταχύρους* κ.λπ.), θέλοντας να αυξήσει τη δημιουργικότητά του στο επικό του ποίημα, *Οδύσεια*.

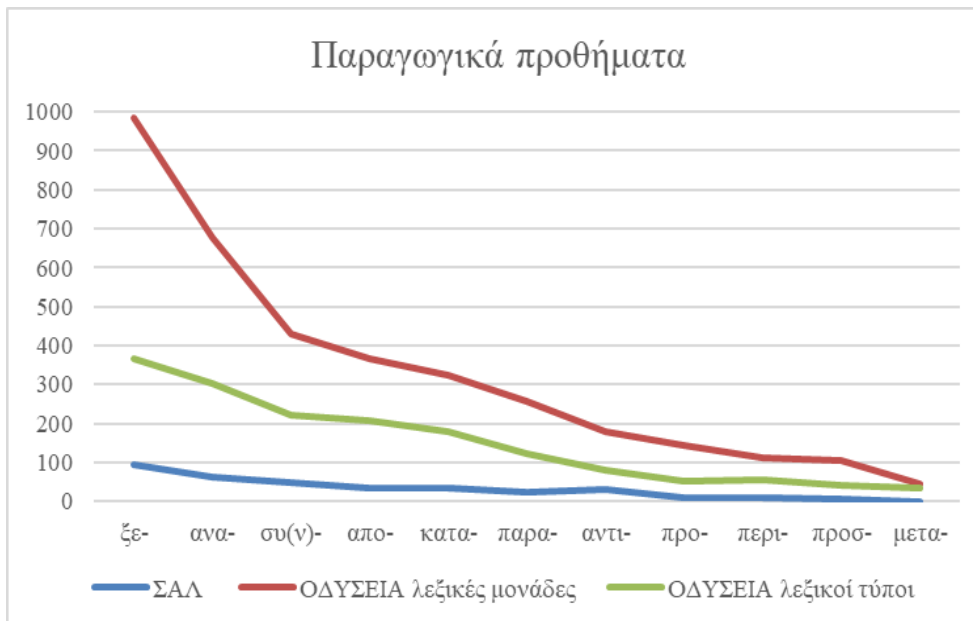
5.2. Ανάλυση και συζήτηση δεδομένων

Η ακυρωτική λειτουργία του *ξε-* παρουσιάζει μεσαίο βαθμό συνάφειας και μεγάλο βαθμό παραγωγικότητας. Σε μία δομή το πρόθημα *ξε-* με την αναιρετική του λειτουργία παραμένει μορφολογικά και σημασιολογικά διαφανές ήδη από τον μεσαίωνα. Προς επιβεβαίωση των δεδομένων της Ευθυμίου (2001, 2002), η κυριαρχία του προθήματος *ξε-* συνοψίζονται στις βασικές του σημασιολογικές λειτουργίες, οι οποίες το καθιστούν μορφολογικά παραγωγικό και ενεργό, όπως: (α) το πρόθημα *ξε-* δηλώνει, όπως και το *εκ-*, την κίνηση προς τα έξω, την κίνηση από έναν χώρο και την αλλαγή θέσης/κατάστασης, (β) είναι εξαιρετικά παραγωγικό στη δημιουργία παραγώγων που δηλώνουν αφαίρεση και ακύρωση. Από την άλλη, δεν είναι παραγωγικό στον σχηματισμό παραγώγων με την έννοια της επίτασης και του «έξω», γ) στα παράγωγα που δηλώνουν αφαίρεση, απομάκρυνση ή αναίρεση, η σημασιολογική εντολή ορίζεται ως μία κίνηση απομάκρυνσης σε σχέση με ένα σημείο αναφοράς που καθορίζεται από τις σημασιολογικές ιδιότητες της βάσης.

Επιπροσθέτως, οι αρκετές σημασιολογικές κατηγορίες του προθήματος *απο-* εντοπίζονται συγχρονικά και στα δύο ιδιώματα της Κρήτης, αλλά παράλληλα εντοπίζονται και στην κρητική διάλεκτο της μεσαιωνικής και μεταβυζαντινής περιόδου. Τα ιστορικά και σύγχρονα δεδομένα κυρίως από την κρητική διάλεκτο, αλλά και από τις λοιπές διαλεκτικές περιοχές (Παπαναστασίου 2011), από όπου αλίευσε λέξεις και εμπνεύστηκε ο Καζαντζάκης, δείχνουν μια αντίστοιχη καμπύλη (βλ. Σχήμα 6) παραγωγικότητας. Επομένως οι συνειδητές, μη συνειδητές, δημιουργικές και προσαρμοστικές προσπάθειες ποιητικών νεολογισμών με προθηματικές παράγωγες λέξεις είχαν την αναμενόμενη μορφολογική παραγωγικότητα, ενώ χρησιμοποίησε συνήθως όλο το εύρος των διαθέσιμων σημασιολογικών εννοιών που φέρουν τα συγκεκριμένα δεσμευμένα μορφήματα. Εξάλλου, η γλωσσική περίοδος του Καζαντζάκη ήταν στο μεταίχμιο της αλλαγής και γραμματικοποίησης αρχαιοελληνικών προθέσεων.

Σχήμα 6. Καμπύλη παραγωγικότητας για τα παραγωγικά προθήματα

Στο πλαίσιο της συζήτησης των δεδομένων και των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας, πρέπει να τονιστούν ορισμένα βασικά σημεία τόσο στην προθηματική παραγωγή όσο και στη σύνθεση. Όσον αφορά την προθηματική παραγωγή, η αναλογία και η συμμετοχή των παραγωγικών προθημάτων παραμένουν εντυπωσιακά παρόμοιες ανάμεσα στο ΣΑΛ και στο συνολικό λεξιλόγιο του έπους (δηλ. στις λεξικές μονάδες του κειμένου). Η αναλογία ένα προς δέκα ανάμεσα στα λήμματα του ΣΑΛ και στις συνολικές λεξικές μονάδες του έπους φανερώνει μια κανονικότητα στην παραγωγή ποιητικών νεολογικών λέξεων (εν δυνάμει ποιητικών νεολογισμών) από τον Καζαντζάκη. Η τάση αυτή όμως φανερώνει ότι δεν έγινε κάποια εσκεμμένη ή προσωπική επιλογή σε προθήματα, αλλά παρουσιάζεται ως μη συνειδητή επιλογή σχεδόν όλων των διαθέσιμων προθημάτων στη δημιουργία νέων λέξεων ή εν μέρει μετάπλαση ή/και τροποποίηση διαλεκτικών λεξικών τύπων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι γίνεται συστηματική χρήση διαλεκτικών στοιχείων στα προθηματοποιημένα παράγωγα, μιας και είναι αισθητή η παρουσία πάμπολλων διαλεκτικών λέξεων με τα συγκεκριμένα προθήματα, εκ των οποίων ίσως κάποια πρώτα συνθετικά να εντάσσονταν στη διαδικασία προθηματοειδών (βλ. Δημελά 2010, Dimela & Melissaropoulou 2009).

Όσον αφορά τη σύνθεση, αξίζει να σημειωθεί πως ως γλωσσική διαδικασία εξακολουθεί να παραμένει και να υπερτερεί καθολικά της παραγωγής σε ολόκληρο το έργο της *Οδύσειας* σε αντίθεση με την τάση της ΚΝΕ (τόσο στις αρχές του 20ού αιώνα, όσο και σήμερα) με τη κυριαρχία της παραγωγής. Όπως είναι αναμενόμενο, στη λογοτεχνία οι συγγραφείς προσπαθούν να δημιουργήσουν, να συνθέσουν, να καταγράψουν σύνθετες λέξεις (π.χ. *δρυσόπετρα*, *χρυσολούλουδο*, *γοργοφτέρωτος*: πρβλ. Σπανός 1999, Χατζησαββίδης 1999) αντί για ονοματικές ή εμπρόθετες φράσεις (π.χ. *δρυσερή πετρούλα*, *χρυσοαφένιο λουλούδι*, *με γρήγορα φτερά*, *αντιστοίχως*), καθότι είναι αισθητικά και λογοτεχνικά περισσότερο θελκτικά στον αναγνώστη, ενώ με τον τρόπο αυτό δοκιμάζονται οι μορφολογικές και λεξικοπλαστικές ικανότητες του συγγραφέα, προσδίδοντας μάλιστα ένα

περίτεχνο είδος γραπτού λόγου σε κειμενικά είδη, που φυσικά επιτρέπουν τέτοιου είδους γλωσσικές επιλογές δημιουργικής ποιητικότητας. Αντίστοιχα, τέτοιες νεολογικές σύνθετες λέξεις ρημάτων και επιρρημάτων έχουν αντικαταστήσει πλείστες ρηματικές και επιρρηματικές φράσεις (Mathioudakis & Karasimos 2014), ενώ παράλληλα φαίνεται να απουσιάζουν οποιεσδήποτε απόπειρες σχηματισμού νεολογικών λεξικών φράσεων ή πολυλεκτικών συνθέτων.

Τα σύνθετα ουσιαστικά αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα σύνθετων λέξεων στο ΣΑΛ, όπως συμβαίνει σε κάθε διάλεκτο και παράγονται κυρίως ενδοκεντρικά (Andreou 2016, Lieber 2009, Manolessou & Tsolakidis 2009). Τα ενδοκεντρικά σχήματα δόμησης [Ουσιαστικό + Ουσιαστικό] και [Επίθετο + Ουσιαστικό] αποτελούν τα παραγωγικότερα σχήματα δημιουργίας ουσιαστικών, αν και στα συχνότερα α' συνθετικά είναι καθολική η κυριαρχία των επιθέτων που δείχνουν να παγιώνονται ως τάση, επιβεβαιώνοντας τη συγχρονική και διαχρονική διαλεκτική μελέτη των Manolessou & Tsolakidis (2009) και Andreou & Ralli (2015).

Τέλος, είναι εντυπωσιακή η σχεδόν παντελής απουσία δάνειων συνθετικών στη διαδικασία της σύνθεσης. Παρά το γεγονός ότι κυρίαρχες διάλεκτοι της ΚΝΕ εμφανίζουν αρκετές σύνθετες λέξεις με δάνειες λέξεις, η καζαντζακική *Οδύσεια* δεν περιέχει σχεδόν καθόλου νεολογικούς σχηματισμούς σύνθεσης με ξένες λέξεις. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Χαιρετάκη (2015), η ποντιακή διάλεκτος συνθέτει κυρίως θέματα τουρκικής προέλευσης με ελληνικά θέματα, η επτανησιακή διάλεκτος σχηματίζει τέτοιου είδους σύνθετα με βάσεις ιταλικής ή ενετικής προέλευσης, ενώ η κρητική διάλεκτος συνθέτει θέματα ιταλικής και τουρκικής προέλευσης με ίση περίπου συχνότητα. Επομένως, υφίστανται 2.264 λεξικές μονάδες με 30 συγκεκριμένα α' συνθετικά σύνθεσης να επιβάλλουν μια ιδιαίτερη τάση στους νεολογικούς τύπους της *Οδύσειας*. Είναι εμφανής, ωστόσο, σε αρκετές σύνθετες λέξεις η σημασιολογική αδιαφάνεια του α' συνθετικού, όπου πλέον χρησιμοποιείται για επίταση ή άλλη σημασία. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η συγκεκριμένη αδιαφάνεια και σε κάποιες περιπτώσεις αλλαγή και της μορφοφωολογικής υπόστασης του συνθετικού μπορεί να οφείλεται στο ότι κινείται σε μια περιοχή ανάμεσα στα συνθετικά και τα προθηματοειδή (Ralli 2008, 2020). Εντούτοις, τα δεδομένα εκείνης της εποχής είναι σαφώς περιορισμένα για να τεκμηριώσουν με αρκετή ακρίβεια μια πιθανή διαδικασία γραμματικοποίησης (Dimela & Ralli 2012, Xydopoulos 2009, Alexiadou 2020).

6. Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη παρουσιάσαμε και συζητήσαμε την αμοιβαία αλληλεπίδραση μεταξύ των νεοελληνικών διαλέκτων, των ιδιωματικών λέξεων και της γλώσσας της *Οδύσειας* του Καζαντζάκη στις μορφολογικές διαδικασίες της σύνθεσης και της παραγωγής στο αριστερό τμήμα συνδυαστικότητας (προθηματοποίηση και α' συνθετικά αντίστοιχα). Μετά από συγκριτική μελέτη, υποστηρίζουμε ότι η παρουσίαση και η ανάλυση των δεδομένων της έρευνάς μας παρέχει ένα ρεπερτόριο παράγωγων και σύνθετων λέξεων που ενισχύουν την κυριαρχία και την παραγωγικότητα της σύνθεσης έναντι της παραγωγής, όπως αναμένεται εξαιτίας της λογοτεχνικής φύσης των δεδομένων. Επιπλέον, δείξαμε ότι τα διαλεκτικά δεδομένα και οι νεολογισμοί μπορούν να προσφέρουν κρίσιμες μορφολογικές πληροφορίες για μια περίοδο της γλώσσας, όπου κυριαρχούσε η διαμάχη δημοτικής και καθαρεύουσας με αρκετές μορφολογικές αποκλίσεις. Υπάρχει, επομένως, σαφής ανάγκη για μελέτη των γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων τόσο στη σύνθεση όσο και στην παραγωγή και σε άλλους

νεοέλληνες λογοτέχνες, όπου οι έρευνες δυστυχώς είναι ελάχιστες. Επιπλέον, μια σειρά από μορφολογικά στοιχεία και διάφορα σχήματα σύνθεσης και παραγωγής φαίνεται ότι δεν αποτελούν μέρος της ΚΝΕ. Τέλος, παρουσιάσαμε μια γλωσσική τυπολογία, εξετάζοντας τις τάσεις στη σύνθεση και την προθηματική παραγωγή τις νεολογικές αθησαύριστες λέξεις του καζαντζακικού επικού έργου (βασιζόμενοι στο ΣΑΛ).

Στο επίκεντρο της παρούσας μελέτης ήταν τα μορφοσημασιολογικά χαρακτηριστικά των αθησαύριστων λέξεων, αλλά χωρίς αμφιβολία οποιεσδήποτε επιπλέον μορφοσημασιολογικές αναλύσεις, τόσο για τα επιθηματικά παράγωγα, όσο και για τα β' συνθετικά συνθέτων, πρόκειται να διευρύνουν την ανάλυση των συγκεκριμένων λέξεων τόσο στο ΣΑΛ όσο και στο σύνολο του λεξιλογίου της *Οδύσειας*.

Η καζαντζακική *Οδύσεια*, με τις 24 ραψωδιών και τους 33.333 στίχους, εμπεριέχει αριθμητικά¹² περισσότερες από 300.000 λεξικές μονάδες και περισσότερους από 35.000 λεξικούς τύπους, από τους οποίους περισσότερα από 5.000 λήμματα αποτελούν νεολογικές αθησαύριστες λέξεις (εν δυνάμει ποιητικούς νεολογισμούς), το μεγαλύτερο μέρος των οποίων, είναι σύνθετες λέξεις από 30 διαφορετικά κυριαρχικά α' συνθετικά, όπως *ακρο-*, *βαρ[v:i]-*, *γλυκο-*, *γοργο-*, *διπλο-*, *δροσο-*, *θεο-*, *καλο-*, *κορφο-*, *κρουφο-*, *μακρο-*, *μυαλο-*, *νεκρο-*, *νυχτο-*, *ολο-*, *ορθο-*, *πετρο-*, *πολυ-*, *πρωτο-*, *ροδο-*, *φεγγαρο-*, *φλογο-*, *φτερο-*, *φωτο-*, *χαρο-*, *χιλιο-*, *χιονο-*, *χοντρο-*, *χρουσο-*, *ψυχο-*. Μια σκέψη μένει ως κατακλείδα κατά την ενδελεχή μελέτη του επικού ποιήματος υπό το πρίσμα της γλωσσολογίας: πως το ποιητικό έργο του Καζαντζάκη είναι, φύσει και θέσει, σύνθετο, όχι μόνο για τα υψηλά ιδεολογικά του νοήματα, αλλά και για την πληθώρα των σύνθετων λέξεων και των ποικίλων λεξιλογικών ερμηνειών που το καθιστούν το πιο δημιουργικό λεξιλογικά έργο του Καζαντζάκη, με ιδιαίτερη δημιουργική πνοή και έντονη ποιητική δύναμη σε επίπεδο γλώσσας.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1986. *Η νεολογία στην κοινή νεοελληνική*. Θεσσαλονίκη: Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Alexiadou, A. 2020. The complexity of Greek verbal morphology: The case of prefixed verbs. In P. Štekauer & L. Körtvelyessi (eds) *Complex Words. A Festschrift to Laurie Bauer*. Cambridge: Cambridge University Press, 192-216.
- Andreou, M. 2016. Headedness and/in variation: Evidence from Italiot-Greek and Modern Greek Dialects. In A. Ralli (ed.) *Contact Morphology in Modern Greek Dialects*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 1-20.
- Andreou, M. & Ralli, A. 2015. Form and meaning of Bahuvrihi compounds: Evidence from Modern Greek and its dialects. In L. Bauer, L. Körtvelyessi & P. Štekauer (eds) *Semantics of Complex Words*. Dordrecht: Springer, 163-185.
- Bien, P. 1972. *Kazantzakis and the Linguistic Revolution in Greek Literature*. Princeton, NY: Princeton University Press.
- Γιακουμάκη, Ε. 1982. Η γλώσσα της «ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ» του Ν. Καζαντζάκη. *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 14, 143-167.
- Γιακουμάκη, Ε. 1998. *Η συμβολική γλώσσα της Οδύσειας του Ν. Καζαντζάκη. Αναζητώντας τον Νίκο Καζαντζάκη, σε κείμενα, σε μαρτυρίες, σε εικόνες*. Αθήνα: Δήμος Αθηναίων.

¹² Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Μαθιουδάκης (2015).

- Γιακουμάκη, Ε. 2007α. Δημοτική και νεοελληνικές διάλεκτοι στη γλώσσα της *Οδύσειας* του Νίκου Καζαντζάκη. *Ημερίδα αφιερωμένη στον μεγάλο δημιουργό Νίκο Καζαντζάκη*. Αθήνα: Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη.
- Γιακουμάκη, Ε. 2007β. Η συμβολική γλώσσα της *Οδύσειας* του Ν. Καζαντζάκη. *Νίκος Καζαντζάκης. Κύκλος ομιλιών. Νοέμβριος 2007*. Αθήνα: Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, 43-55.
- Γιακουμάκη, Ε. 2010. Η *Οδύσεια* του Νίκου Καζαντζάκη: Αναζητώντας τη χαμένη διαχρονία. *Ημερίδα για τον Νίκο Καζαντζάκη, 27 Νοεμβρίου 2007*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 121-130.
- Δετοράκης, Θ. 2002. Το κρητικό υπόστρωμα στην *Οδύσεια* του Καζαντζάκη. *Σήμα Μενέλαου Παρλαμά*. Ηράκλειο: Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.
- Δημελά, Ε. 2010. *Η προθηματοποίηση στις νεοελληνικές διαλέκτους: συγχρονική και διαχρονική προσέγγιση*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Dimela, E. & Melissaropoulou, D. 2009. On prefix-like adverbs in Modern Greek. *Patras Working Papers in Linguistics* 1, 72-94.
- Dimela, E. & Ralli, A. 2012. From compounding to prefixation: Diachronic evidence from Modern Greek dialects. In A. Fabregas (ed.) *Volume dedicated to Soledad Varela*. Madrid, 65-80.
- Ευθυμίου, Α. 2001. Το νεοελληνικό πρόθημα *ξε-*: Οι έννοιες της απομάκρυνσης και της αλλαγής κατάστασης. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 21, 202-213.
- Ευθυμίου, Α. 2002. Σημασιολογικές παρατηρήσεις στα νεοελληνικά προθήματα *ξε-*, *εκ-* και *απο-*. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 22, 199-209.
- Ευθυμίου, Α. 2019. Η μορφολογική ποικιλία στα αξιολογικά επίθετα και ρήματα της Νέας Ελληνικής. Στο Α. Αρχάκης, Ν. Κουτσούκος, Γ. Ι. Ξυδόπουλος & Δ. Παπαζαχαρίου (επιμ.), *Γλωσσική Ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*. Αθήνα: Κάπα, 155-176.
- Efthymiou, A., Fragaki, G. & Markos, A. 2012. Productivity of verb-forming suffixes in Modern Greek: A corpus-based study. *Morphology* 22 (4), 515-543.
- Gaylard, A. 2011. *Without the lexicon: Poetic neologism and Emily Dickinson*. Master's thesis, Deakin University.
- Guilbert, L. 1971. La néologie scientifique et technique. *La banque des mots* 1, 45-54.
- Guilbert, L. 1973. Théorie du néologisme. *Le Néologisme dans la langue et dans la littérature* 25, 9-29.
- Guilbert, L. 1975. *La créativité lexicale*. Paris: Larousse.
- Guiraud, P. 1967. *Structures étymologiques du lexique français*. Paris: Larousse.
- Guiraud, P. 1971. Néologismes littéraires. *La banque des mots* 1, 23-28.
- Καζαντζάκης, Ν. 1938. *Οδύσεια*. Αθήνα: Εκδόσεις Πυρσός. [2006 ομοίτυπη έκδοση. Εκδόσεις Καζαντζάκη.]
- Καζαντζάκης, Ν. [1967] 2011. *Οδύσεια*. Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη.
- Καραντζή, Χ. 2014. Οι σύνθετες λέξεις στις νεοελληνικές διαλέκτους και τη λογοτεχνία. *Γλωσσολογία* 22, 97-107.
- Καραντζή, Χ. 2016. Σύνθετες λέξεις στο ποιητικό έργο του Κωστή Παλαμά: μια συμβολή στη μελέτη του ύφους του. Στο *Η ποίηση και η ποιητική του Κωστή Παλαμά: εβδομήντα χρόνια από τον θάνατό του. Πρακτικά – Γ' Διεθνές Συνέδριο, 22-25 Οκτωβρίου 2013*. Τόμ. 2. Αθήνα: Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 497-508.
- Καρασίμος, Α. 2011. *Υπολογιστική επεξεργασία της αλλομορφίας στην παραγωγή λέξεων της Νέας Ελληνικής*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Κατσούδα, Γ. & Νάκας, Θ. 2013. *Όψεις της νεολογίας: Σύμφυση και επανευμολόγηση (ολικοί και μερικοί λεξικοί συμφυρμοί στη δημοσιογραφία, τη διαφήμιση, τα ιστολόγια και τη λογοτεχνία για παιδιά)*. Αθήνα: Πατάκης.
- Κεχαγιόγλου, Γ. 1973. Τα σύνθετα στον «Δωδεκάλογο του Γύφτου». *Παρνασσός* 15, 457-474.
- Κουμανούδης, Σ. Α. 1900. *Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθιστών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*. Τόμ. I & II. Αθήνα: Π. Δ. Σακελλαρίου.

- Κουτσούκος, Ν. & Ράλλη, Α. 2022. Πλεοναστική μορφολογία και λεξικογραφία: Ρήματα με μη εμφανή πλεονασμό. Στο Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Μ. Κατσογιάννου (επιμ.) *Ελληνική λεξικογραφία και μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης, 137-154.
- Κρόκου, Ζ. 2011. *Η σύνθεση και η σχηματικότητα στο ποιητικό έργο του Κωστή Παλαμά*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κωσταγιάννη, Μ. 2006. Τα σύνθετα στη «Φλογέρα του βασιλιά» του Κωστή Παλαμά. *Γλωσσολογία* 17, 199-222.
- Katrib, S. 2011. Les néologismes dans les écrits sur l'art. *Neologica. Revue internationale de néologie* 5, 15-24.
- Lieber, R. 2009. A lexical semantic approach to compounding. In R. Lieber & P. Štekauer (eds) *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press, 78-104.
- Μαθιουδάκης, Ν. 2015. Η γλωσσική ποιητική ταυτότητα του Καβάφη και του Καζαντζάκη: μια συγκριτική μελέτη. Στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.) *Πρακτικά του Ε' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014*. Τόμ. Γ'. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ), 319-341.
- Μαθιουδάκης, Ν. 2017. Γλωσσολογικές παρατηρήσεις: Υπόθεση «Καπετάν Μιχάλης» [Επίμετρο]. Στο Ν. Καζαντζάκης, *Ο Καπετάν Μιχάλης. Ελευτερία και Θάνατος. Νέα αναθεωρημένη σύγχρονη έκδοση*. Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη, 573-595.
- Μαθιουδάκης, Ν. 2020. *Η Οδύσσεια των λέξεων. Νεολογικά αθησαύριστα στο έπος του Νίκου Καζαντζάκη*. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Μαθιουδάκης, Ν. 2023. Σύνθετες λέξεις στην ποίηση του Δ. Σολωμού: Μια πρώτη υφογλωσσολογική προσέγγιση. Στο Δ. Αγγελάτος, Λ. Γαλάζης, Ν. Μαθιουδάκης & Μ. Πόρακου (επιμ.) *Διονύσιος Σολωμός και Κύπρος. Πρακτικά Γ' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου του Ομίλου Λογοτεχνίας και Κριτικής*. Λευκωσία: Όμιλος Λογοτεχνίας και Κριτικής, 89-116.
- Μαθιουδάκης, Ν. & Καμπάκη Βουγιουκλή, Π. 2011. Η επιθετική ταυτότητα του Οδυσσέα στο έπος του Νίκου Καζαντζάκη: Μια πρόταση μέσω των ασαφών συνόλων. Στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Πρακτικά του Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών/Proceedings of the 4th European Congress of Modern Greek Studies. Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010*. Τόμ. 1. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ), 295-314.
- Μαθιουδάκης, Ν. & Καρασίμος, Α. 2015. Διαλεκτικά στοιχεία στη διαδικασία σύνθεσης: Μελέτη στην *Οδύσεια* του Καζαντζάκη. Ανακοίνωση στην 36η Ετήσια Συνάντηση Τομέα Γλωσσολογίας Τμήματος Φιλολογίας ΑΠΘ, 23-25 Απριλίου 2015.
- Μαθιουδάκης, Ν. & Παπαδοπούλου, Ε. 2012. Λεξιλογικές επιλογές για τη συγγραφή ενός ποιήματος: ένα αδημοσίευτο σημειωματάριο του Νίκου Καζαντζάκη. Στο Ζ. Gavriilidou, Α. Efthymiou, Ε. Thomadaki & Ρ. Kambakis Vougiouklis (επιμ.), *Selected Papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics (10th ICGL)*. Komotini/Greece: Democritus University of Thrace, 919-928.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 1998. *Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής γλώσσας με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Mathioudakis, N. 2014. The fuzzy areas of guessing or inferencing the idiosyncratic vocabulary of Kazantzakis's *Odyssey*. In G. Kotzoglou, K. Nikolou, E. Karantzola, K. Frantzi, I. Galantomos, M. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, Ch. Papadopoulou & E. Vlachou (eds) *Selected Papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics (11th ICGL)*. Rhodes/Greece: University of Aegean, 1054-1069.
- Mathioudakis, N. 2020. Fuzziness and subjectivity while inferencing the word types of neological undictionaried words in Kazantzakis's poetry. *Journal of Applied Languages and Linguistics*, 4 (2), 178-191.

- Mathioudakis, N. & Karasimos, A. 2014. Dialectic and idiomatic aspects in *Odyssey* by Nikos Kazantzakis. In G. Kotzoglou, K. Nikolou, E. Karantzola, K. Frantzi, I. Galantomos, M. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, Ch. Papadopoulou & E. Vlachou (eds.), *Selected Papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics (11th ICGL)*. Rhodes: University of Aegean, 1070-1088.
- Manolessou, I. & Tsolakidis, S. 2009. Greek coordinated compounds: Synchrony and diachrony. *Patras Working Papers in Linguistics* 1, 23-39.
- Melissaropoulou, D. & Ralli, A. 2008. Structural combinatorial properties of Greek derivational suffixes. Paper presented at the 13th International Morphology Meeting (Workshop on Affix Ordering), 3-6 February 2008. Wien, Austria.
- Mukařovský, J. 1964. Standard language and poetic language. In P. Garvin (ed.) *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure and Style*. Georgetown: Georgetown University Press 17-30.
- Murcia, C. 2005. Quelques néologismes littéraires du XXe siècle. *La banque des mots* 69, 64-66.
- Νάκας, Θ. 2002. *Γλωσσοφιλολογικά, Β'. Μελετήματα για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Νάκας, Θ. 2003α. *Γλωσσοφιλολογικά, Γ'. Μελετήματα για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Νάκας, Θ. 2003β. *Γλωσσοφιλολογικά, Δ'. Μελετήματα για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Νάκας, Θ. 2004. *Γλωσσοφιλολογικά, Α'. Μελετήματα για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Παπαναστασίου, Α. 2011. Το πρόβλημα από στις νεοελληνικές διαλέκτους. *Ελληνική Διαλεκτολογία* 6, 383-412.
- Πούλιος, Α. 2021. *Οι νεόπλαστες σύνθετες λέξεις στα μυθιστορήματα του Νίκου Καζαντζάκη*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Peñalver-Vicea, M. 2011. Le néologisme littéraire: un outil langagier explorateur de l'inconscient. *Neologica. Revue internationale de néologie* 5, 140-155.
- Percova, N. 1996. Derivation in Russian. In L. Wanner (ed.) *Lexical Functions in Lexicography and Natural Language Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 307-315.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ράλλη, Α. 2011. *Η σύνθεση λέξεων. Διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ralli, A. 2008. Compound markers and parametric variation. *Linguistic Typology and Universals* 61, 19-38.
- Ralli, A. 2013. *Compounding in Modern Greek*. Berlin: Springer.
- Ralli, A. 2020. Affixoids, an intriguing intermediate morphological category. In P. Štekauer & L. Körtvelyessi (eds) *Complex Words. A Festschrift to Laurie Bauer*. Cambridge: Cambridge University Press, 217-238.
- Riffaterre, M. 1973. Poétique du néologisme. *Le Néologisme dans la langue et dans la littérature* 25, 59-76.
- Riffaterre, M. 1983. *Text Production*. New York: Columbia University Press.
- Σπανός, Γ. 1999. Η γλώσσα ως προσδιοριστικός παράγοντας της διδασκαλίας της λογοτεχνίας στη νεοελληνική δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στο Β. Αποστολίδου & Ε. Χοντολίδου (επιμ.) *Λογοτεχνία και εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 91-101.
- Sablaylorles, J.-F. 2002. Des néologismes au signifiant très significatif. In C. Gruaz (ed.) *Quand le mot fait signe*. Publications de l'Université de Rouen, 97-117.
- Sablaylorles, J.-F. 2011. Néologie et littérature. *Neologica. Revue internationale de néologie* 5, 9-13.
- Schenker, W. 1977. Dialekt und Literatur. *Zeitschrift für deutsche Philologie* 96, 34-48.
- Uhlig, G. (ed.) 1883. *Grammatici Graeci*. Vol. 1. Leipzig: Teubner.

- Φιλιππάκη-Warburton, E. 1978. Προλογικά: Η φωνή της Κρήτης στη γλώσσα του Καζαντζάκη. Στο Α. Σανουδάκης (επιμ.) *Η νεοκρητική λογοτεχνική σχολή*. Αθήνα: Κνωσός.
- Χαιρετάκης, Γ. 2015. *Δια-διαλεκτική σύγκριση στη σύνθεση των νεοελληνικών διαλέκτων*. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Χαιρετάκης, Γ. 2020. *Η μορφολογία της κρητικής διαλέκτου: Κλίση και παραγωγή*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Χαραλαμπάκης, Χ. 2001. *Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Χαραλαμπάκης, Χ. 2021. Ποίηση και διάλεκτος. Στο Χ. Γ. Χαραλαμπάκης, *Η γλώσσα και το ύφος νεοελλήνων λογοτεχνών*. Granada: Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, 19-42.
- Χατζησαββίδης, Σ. 1999. Γλώσσα και λογοτεχνία: Ο λογοτεχνικός και ο μη λογοτεχνικός λόγος στη διδακτική πράξη. Στο Β. Αποστολίδου & Ε. Χοντολίδου (επιμ.) *Λογοτεχνία και εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 103-117.
- Χατζοπούλου, Α. (επιμ.) 2007. *Νίκος Καζαντζάκης*. Βαρβάροι-Μυρτιά: Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη.
- Χριστοφίδου, Α. 1990. Ο καθορισμός του λογοτεχνικού νεολογισμού και το κριτήριο της παραγωγικότητας. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 10, 475-492.
- Χριστοφίδου, Α. 2001. *Ο ποιητικός νεολογισμός και οι λειτουργίες του. Κειμενική-γλωσσολογική προσέγγιση στο έργο του Οδυσσέα Ελύτη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Χρυσόγελος, Κ. 2016. Κωμική λογοτεχνία και γέλιο τον 12ο αι. Η περίπτωση του Κωνσταντίνου Μανασσή. *Byzantina Symmeikta* 26, 141-161.
- Χυδούπουλος, Γ. 2009. *Psilo-: Exploring the case of a “diminutive” in Modern Greek. Selected Papers from the 18th ISTAL*. Ioannina: University of Ioannina, 389-405.

Λεξικογραφικές πηγές (χρονολογική παράθεση)

- 1933 – Λεξικό «ΠΡΩΪΑΣ»: Ζευγώλης, Γ. (επιμ.). 1933. «ΠΡΩΪΑΣ» Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσης: Ορθογραφικόν και Ερμηνευτικόν: Συνταχθέν υπό επιτροπής φιλολόγων και επιστημόνων. Έκδοσις Νεοτάτη, τόμ. Α-Γ. Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Σταμ. Π. Δημητράκου.
- 1964 – Λεξικό Δημητράκου: Δημητράκος, Δ. 1964. *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*, τόμ. Α-ΙΕ. Αθήναι: Εκδόσεις Δομή.
- 2002 – Λεξικό Τριανταφυλλίδη: Συλλογικό. 1998-2002/online. *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. [Πρώτη έντυπη έκδοση 1998].
- 2005 – Λεξικό Μπαμπινιώτη: Μπαμπινιώτης, Γ. [2005] 2008. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας: με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: ερμηνευτικό, ορθογραφικό, ετυμολογικό, συνωνύμων-αντιθέτων, κυρίων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας [Πρώτη έκδοση 1998].
- 2014 – Λεξικό Χαραλαμπάκη: Χαραλαμπάκης, Χ. (επιστημ. εποπτ.). 2014 [ψηφιακή έκδοση: 2022]. *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.